

Ką saugojo valstybė Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose 1928–1939 metais? Kultūros paminklų vertinimas ir apskaita

Viktorija Kurienė

Doktorantė
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: viktorija@vokieciugatve.lt

Santrauka. Straipsnyje aptariama Vilniaus paminklų konservatorių veikla tarpukario Lenkijoje, suteikiant valstybinę apsaugą objektams – skelbiant juos paminklais. Per 1931–1939 m. Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose buvo paskelbti 202 nutarimai, patvirtinantys paminklinę vertę architektūros, urbanistikos, archeologijos ir gamtos objektams. Tekste šis apskaitos ir vertinimo procesas nagrinėjamas detalai, analizuojant nutarimus ir jų pagrindu parengtą paminklų registrą. Siekiant paaiškinti registro turinį, tyrimą įtraukiamas platesnis tarpukario Vilniaus paminklų apsaugos kontekstas, paveldo teorija. Straipsnyje remiamasi Vilniaus vaivadijos Meno skyriaus archyvo dokumentais ir istoriografija. Paminklų registro analizei taikomi statistiniai metodai. Gautų duomenų interpretacija ir vertinimas paremtas analitiniu ir lyginamuoju metodais. Tyrimas leidžia teigti, kad paminklų apskaitoje dominavo architektūra. Gamtos paminklai skelbti paminklais traktuojant juos kaip kultūros paminklus. Oficialus paminklo statuso suteikimo motyvas buvo estetika, senumas, praeities liudijimas arba kitaip – meninė ir istorinė vertės. Tačiau vidinis motyvas buvo lenkiškumas, todėl dažniausias paminklas – barokinė katalikų bažnyčia. Gamtos apsauga taip pat turėjo patriotinį kontekstą. Apskaitos procesas iš esmės rėmėsi vieno eksperto – paminklų konservatoriaus, interesais, kompetencija ir valdžia bei bendradarbiavimu su negausiu lenkų valdžios ir (ar) šviesuomenės sluoksniu. Nutarimo išdavimas buvo būdas kontroliuoti, turėti įtaką tiesiogiai paminklo išlikimui, netiesiogiai – atminties diskursui. Platesnė visuomenė neturėjo galimybių dalyvauti šiame procese. Todėl Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklų registras atspindi lenko meno istoriko, dirbančio valstybei, tapatybes ir vertes, kurios projektuojamos visai visuomenei kaip universalios ir savaime vertingos. Toks paveldo diskursas, samprata ir praktika, buvo bendri Vakarų šalyse XX a.

Reikšminiai žodžiai: tarpukario Lenkija, Vilniaus paminklų konservatorius, Vilniaus vaivadijos paminklai, Naugarduko vaivadijos paminklai, kultūros paminklų registras.

What Was Protected by the State in Vilnius and Nowogródek Voivodeships Between 1928 and 1939? Evaluation and Listing of Cultural Monuments

Summary. This article focuses on the process of monument listing, done by conservators of Vilnius in interwar Poland and which provided the monuments state protection. Between 1931 and 1939, monument conservators made 202 decisions confirming monumental value to various objects of architecture, urbanistics, archeology and nature. In the text the listing and evaluation process is described by analyzing the register of monuments and the decisions it was based on. The documents from the archive of the Art Department of Vilnius voivodeship are used in the article.

Received: 01/10/2020. Accepted: 26/04/2021

Copyright © 2021 Viktorija Kurienė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

The analysis of the register of monuments is based on statistical methods. Interpretation and evaluation are based on analytical and comparative methods. The research leads to findings that monument listing was dominated by architecture. Objects of nature were announced monuments based on their cultural value. Officially the status of a monument was given on the grounds of its aesthetics, age or documental value. However, the inner motive was Polishness. Thus, the most frequent monuments were baroque Catholic churches. The patriotic context is also seen in nature protection. The process of monument listing was led by only one expert – a conservator of monuments. The monument status and state protection depended on their interests, expertise and power. The conservator cooperated only with a small group of Polish authority and intelligentsia, leaving the majority of society out of this heritage process. The decision confirming monumental value was a way to control and have an impact directly on the monument's existence, indirectly – on the discourse of memory. The monument listing reveals values and identities of a Polish art historian working for the state. Consequently, these values and identities were projected for the whole society as universal. This type of discourse on heritage, conception and practice was common in Western countries in the 20th c. **Keywords:** interwar Poland, monuments conservator of Vilnius, monuments of the Vilnius voivodeship, monuments of the Nowogródek voivodeship, register of cultural monuments.

1921 m. rugsėjį Vilniaus krašte, tuo metu – Vidurio Lietuvos Respublikoje, įsigaliojo paminklų apsaugos teisė – Lenkijos Regentų tarybos 1918 m. dekretas dėl meno ir kultūros paminklų globos¹. 1922 m. inkorporuojant Vidurio Lietuvą į Lenkijos Respublikos sudėtį, administracinė krašto struktūra suvienodinta. Todėl jau tų metų lapkričio 1 d. tuometinis Kielcų vaivadijos paminklų konservatorius Jerzy Remeris paskirtas į tokias pat pareigas Vilniaus žemėje. Lėšų paminkloaugos sistemai trūkumas sąlygojo, kad konservatorių administruojamos teritorijos didintos. Todėl 1923 m. Vilniaus paminklų konservatoriui priskirta ir Naugarduko vaivadija. Taip sukuriama administracinė Vilniaus paminklų apsaugos apskritis (*Wileński okręg konserwatorski*).

Sunki valstybės finansinė padėtis sąlygojo ir minimalų kadrų skaičių paminkloaugos sistemoje bei plačias konservatorių kompetencijas. Tai reiškė ne tik didelį darbo krūvį ir pasiaukojimą tarnybai², lygia greta tai laikytina valdžios ir galios atidavimu vienam asmeniui, sprendžiant dviejų vaivadijų kultūros klausimus³. Paminklų konservatorius buvo vaivadijos Meno skyriaus, kuriame, be jo, dirbo dar pora darbuotojų, vadovas⁴. Skyriaus dispozicijoje buvo visų vaivadais priskiriamų meno ir kultūros klausimų sprendimas. Paminklų apsaugos srityje konservatoriui priklausė iniciatyva visais klausimais, kylančiais iš paminklų apsaugos įsakymų: paminklų apskaita, stebėseną, paminklotvarkos darbų organizavimas, priežiūra ir konsultavimas, muziejinių rinkinių bei kilnoja-

¹ Dekretas turėjo įstatymo galią. Žr.: J. Wojciechowski, „Historija powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce“, in: *Ochrona zabytków sztuki*, Warszawa, 1930–1931, s. 7; P. Dobosz, 2009, s. 23–24; „Dekret Rady Regencyjnej z 31 X 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury“, in: *Dziennik Ustaw*, 1918, nr 16, poz. 36.

² Tai gana dažnas motyvas tiek tarpukario publikacijose, tiek istoriografijoje. Vienas paskutinių pavyzdžių – straipsnių rinkinys, skirtas tarpukario Lenkijos paminklų apsaugai. Žr. *Stużby konserwatorskie*, 2018.

³ Lorentzo atsiminimai yra puiki iliustracija, kaip, turint plačias veiklos galimybes, įgyti autoritetą ir įtaką visuomenėje. Žr. S. Lorentz, *Album Wileńskie*, Warszawa, 1986.

⁴ Helena Schrammówna (1879–1942) – dailininkė, 1925–1939 m. dirbo Meno skyriuje sekretore, aktyviai veikė liaudies meno rėmimo lauke, rašė šia tema. Tadeusz Łopalewski (1900–1979) – rašytojas, literatūros kritikas, nuo 1925 m. rugsėjo–spalio iki 1934–1935 m. – paminklų konservatoriaus pavaduotojas, kuravo muzikos, teatro ir literatūros klausimus. 1922–1925 m. Remeris dirbo vienas, 1935–1939 m. Piwockis ir Kieszkowskis dirbo tik su Schrammówna.

mojo kultūros paveldo priežiūra, kraštovaizdžio apsauga⁵. Kultūros paminklų apsauga išliko pagrindinė paminklų konservatoriaus veiklos sritis.

Tarpukariu Vilniuje dirbo šie paminklų konservatoriai: Jerzy Remer (1922 m. lapkritis–1929 m. sausis), Stanisław Lorentz (1929 m. sausis–1935 m. rugsėjis), Ksawer Piwocki (1935 m. lapkritis–1938 m. kovas) ir Witold Kieszkowski (1938 m. balandis–1939 m. rugsėjis). Visi paminklų konservatoriai buvo lenkai, atvykę iš kitų šalies dalių ir baigę tarnybą Vilniuje nepasiliko. Visi jie buvo meno istorikai, Varšuvos, Krokuvos, Lvovo universitetų auklėtiniai. Vilniaus paminklų konservatorių biografijos liudija, kad tai buvo išsilavinę, plataus akiračio, aukštos kvalifikacijos specialistai, stipriai įsitraukę į paveldo sritį, tai rodo jų karjera: nė vienas nepasitraukė iš paveldosaugos lauko, užėmė aukštas pareigas valstybės paveldo struktūrose, aktyviai veikė šioje srityje tiek tarpukariu, tiek pokariu⁶.

Tarpukariu apskaita laikyta pamatiniu valstybinės paveldosaugos sistemos dėmeniu: paminklų apsaugos teisė galiojo tik objektams, esantiems valstybės apskaitoje. Jau 1918 m. paminklų globos dekretas numatė valstybinio paminklų inventoriaus sudarymą ir tik objektai, įtraukti į šį inventorių, turėjo teisinę apsaugą. Tačiau trečiame dešimtmetyje apskaita nevyko sklandžiai, valstybinio inventoriaus kūrimas buvo lėtas, objektų įrašymo į inventorių procedūra trukdavo ilgai, grėsmės paminklams atveju greitai sprendimai buvo neįmanomi⁷. Nepavyko aptikti jokių duomenų, kad jame būtų buvę Vilniaus ar Naugarduko vaivadijų objektų.

Kitaip procesai klostėsi priėmus naują teisės aktą – 1928 m. prezidento potvarkį dėl paminklų globos⁸. Jame numatyta, kad objektas teisinę apsaugą įgyja tada, kai priimamas nutarimas (*orzeczenie*), skelbiantis jį paminklu. Šis sprendimas perduotas vaivadijų konservatoriams, o valstybinis paminklų inventorių atitinkamai pakeistas į vaivadijų paminklų registrus⁹. Todėl ketvirtame dešimtmetyje viena pagrindinių paminklų konservatorių pareigų tapo nutarimų, skelbiančių objektus paminklais, priėmimas ir savo

⁵ J. Remer, *Oddział sztuki Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego w pięcioletnim okresie działalności*, Wilno, 1928, s. 5; Wojciechowski, „Historija powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce“, in: *Ochrona zabytków sztuki*, Warszawa, 1930–1931, s. 8, 22–24; M. Gałędek, 2012, s. 344, 345; „Rozporządzenie Ministra Sztuki i Kultury z dnia 5 kwietnia 1919 r. w przedmiocie organizacji urzędów konserwatorskich“, in: *Monitor Polski*, 1919, nr 81; „Instrukcja Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 2 czerwca 1930 r. wydana w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o prawach i obowiązkach Konserwatorów, jako fachowych organów wojewódzkich władz administracji ogólnej“, in: *Monitor Polski*, 1930, nr 156, poz. 239.

⁶ Detalesnės jų biografijos: *Polski słownik biograficzny*.

⁷ J. Wojciechowski, „Historija powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce“, in: *Ochrona zabytków sztuki*, Warszawa, 1930–1931, s. 8, 10.

⁸ Teisės aktas priimtas kaip Lenkijos Respublikos Prezidento potvarkis, jis turėjo įstatymo galią. Pruszyński pažymi, kad teisės akto paskelbimas potvarkio forma leido išvengti debatų seime. Tai atitinkamai galėjo sąlygoti ir greitesnį priėmimą. Žr.: Wojciechowski, „Historija powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce“, in: *Ochrona zabytków sztuki*, Warszawa, 1930–1931, s. 10; Pruszyński, 2001, s. 358; P. Dobosz, 2009, s. 22; „Rozporządzenie Prezydenta z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami“, in: *Dziennik Ustaw*, 1928, nr 29, poz. 265.

⁹ J. Wojciechowski, „Historija powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce“, in: *Ochrona zabytków sztuki*, Warszawa, 1930–1931, s. 8, 10.

kuruojamos teritorijos paminklų registro sudarymas (str. Nr. 4)¹⁰. Skelbiant objektus paminklais, viena, buvo nubrėžiamos teisės aktų taikymo ribos, viešai deklaruojama, kokiems objektams valstybė skiria savo globą. Antra, paminklų apskaita suvokta kaip pagrindas „racionaliai paminklų apsaugai“, tolesniam paminklų katalogavimui ir (mokslinei) paminklų inventorizacijai¹¹. Pastaroji reikalavo daug lėšų, todėl vyko lėtai ir paminklų registracija (skelbiant paminklais) tapo vienintelė valstybės mastu realiai įgyvendinta apskaitos forma.

Paminklų registro vykdymo tvarka paaiškinta atskiru religinių tikėjimų ir viešojo švietimo ministro (toliau – ministras, ministerija) potvarkiu¹². Registras turėjo būti viešas ir prieinamas, tačiau duomenų, kad toks registras būtų buvęs Vilniaus vaivadijos Meno skyriuje, beveik nėra¹³. Archyve išlikęs Vilniaus miesto objektų, paskelbtų paminklais, abėcėlinis sąrašas¹⁴ ir pirmųjų 50-ies paminklų sąrašas¹⁵. Straipsnio priede pateikiamas autorės parengtas Vilniaus miesto paminklų registras¹⁶. Jis sudarytas nutarimų, skelbiančių objektą paminklu, pagrindu (žiūrėti priedą „Vilniaus miesto paminklų registras“). Vilniaus paminklų apsaugos apskrityje 1931–1939 m. laikotarpiu paminklais buvo paskelbti 202 objektai. Toks paminklų skaičius šalies kontekste neišsiskyrė¹⁷. Nuo 1933 m. pabaigos galime kalbėti apie apskaitą kaip sistemingą ir nuolatinę Vilniaus paminklų konservatorių veiklą (žiūrėti 1 pav., 1 lentelę)¹⁸. Ji sulėtėdavo tik keičiantis konservatoriams (1935 ir 1938 m.). Daugiausia nutarimų paskelbė Lorentzas, jis dirbo Vilniuje ilgiausiai (2 lentelė).

¹⁰ Ibid., s. 10, 11; P. Dettloff, 2018, s. 101.

¹¹ Paminklų registracijai, katalogavimui ir inventorizacijai daug dėmesio skirta XIX, XX ir XXII konservatorių suvažiavimuose. Žr.: XIX Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1933 m. rugsėjo 25–30 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1209, lapai nenumuoti (p. 6–8); XX Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1934 m. spalio 5, 6 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1214, lapai nenumuoti (p. 5–7); XXII Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1937 m. balandžio 5–8 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1218, lapai nenumuoti (p. 15–27).

¹² „Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków“, in: *Dziennik Ustaw*, 1928, nr 76, poz. 675.

¹³ 1934 m. valstybės mastu konstatuota, kad registro forma dar nėra nustatyta, tad vargu ar tuo metu jis funkcionavo kurioje nors vaivadijoje. Žr. XX Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1934 m. spalio 5, 6 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1214, lapai nenumuoti (p. 5).

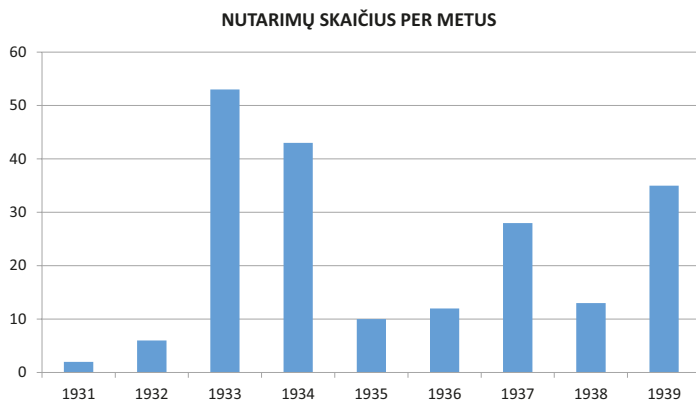
¹⁴ Vilniaus miesto objektų, paskelbtų paminklais, abėcėlinis sąrašas, be datos (vėlesnis nei 1939-06-28), in: Kultūros paveldo centro Paveldosaugos biblioteka (toliau – KPCPB), f. 22, ap. 1, b. 245, l. 83.

¹⁵ Sąrašė nurodyti objektų adresai, savininkai, stilius, svarbiausios datos. Žr.: Sąrašas objektų, paskelbtų paminklais, Vilniaus ir Naugarduko paminklų apsaugos apskrityje, be datos (1933 m. pab.), in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 51, ap. 10, b. 1208, l. 20–27.

¹⁶ Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklų registrai parengti, tačiau nepublikuojami dėl didelės apimties.

¹⁷ Palyginimui turime tik apytikslūs Krokuvos vaivadijos duomenis: nuo 1930 m. iki Antrojo pasaulinio karo paminklais buvo paskelbta apie 450 objektų. Išlikęs Krokuvos vaivadijos I registro tomas, apimantis 1930–1935 m., turi 100 įrašų. Lvovo paminklų apsaugos apskrityje 1931–1935 m. paminklais paskelbta 215 objektų. Žr.: P. Dobosz, 1996, s. 178; P. Lasek, 2020, s. 113–142.

¹⁸ Iki 1933 m. pabaigos paminklų registracija visoje šalyje vyko vangiai. Tada ministerija ėmėsi skubinti procesą. Žr.: Generalinio paminklų konservatoriaus raštas Vilniaus vaivadijai dėl architektūros paminklų registro, 1933-10-16, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1208, l. 19; XIX Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1933 m. rugsėjo 25–30, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1209, lapai nenumuoti (p. 7, 8).

1 pav. Nutarimų, skelbiančių objektus paminklais, skaičius per metus

1 lentelė. Nutarimų, skelbiančių objektus paminklais, skaičius per metus

Metai	Vilniaus miestas	Vilniaus vaivadija	Naugarduko vaivadija	Iš viso
1931	0	1	1	2
1932	1	3	2	6
1933	17	22	14	53
1934	12	10	21	43
1935	0	6	4	10
1936	3	5	4	12
1937	2	21	5	28
1938	2	5	6	13
1939	10	17	8	35
IŠ VISO	47	90	65	202

2 lentelė. Kiekvieno konservatoriaus išduotų nutarimų, skelbiančių objektą paminklu, skaičius

Konservatorius	Vilniaus miestas	Vilniaus vaivadija	Naugarduko vaivadija	Iš viso
Lorentz	30	39	42	111
Piwocki	5	28	9	42
Kieszkowski	12	23	14	49

Šio straipsnio objektas yra kultūros paminklų apskaita ir vertinimas Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose ketvirtame dešimtmetyje. Tekste detaliau pažvelgsime į šiuos procesus, siekdami išsiaiškinti, kokius objektus saugojo valstybė šiame regione, kokiais motyvais remdamasi, koks buvo paminklų konservatorių vaidmuo šiame procese. Remdamiesi paminklų tipologija, chronologija, geografija ir paveldosaugos teorija, anali-

zuosime, ką toks valstybės saugomų objektų registras sako platesniame paveldosaugos kontekste. Paminklų registras analizuojamas statistiniu metodu. Gautų duomenų interpretacija ir vertinimas paremtas analitiniu ir lyginamuoju metodais.

Tarpukario Lenkijos paveldosaugos istoriografijoje paminklų apskaitos klausimas mažai nagrinėtas. Plačiau šį klausimą tyrė Piotras Doboszas – aptarė Krokuvos konservatorių priimtus nutarimus ir išlikusį paminklų registro tomą¹⁹. Jis atkreipė dėmesį į teisinę šių nutarimų svarbą. Be to, remdamasis Jerzy Stefano Langrodo²⁰ komentarais²¹, pabrėžė profesines konservatorių žinias kaip lemiamą kriterijų priimti šiuos nutarimus. Pawełas Dettloffas, vėlgi Krokuvos kontekste, nutarimų, skelbiančių objektus paminklais, priėmimą laiko svarbia konservatorių veiklos sritimi²². Jis pažymi šios „akcijos“ sistemiskumą, vertina ją labai gerai dėl didelio skaičiaus objektų ir atitikties šiuolaikiniams paveldosaugos kriterijams. Tarpukario Vilniaus paveldosaugos istoriografijoje²³ paminklų apskaitos klausimas nekeltas. Esant negausiai istoriografijai, straipsnis parengtas remiantis archyviniais šaltiniais. Tai Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekoje saugomas Vilniaus vaivadijos Meno skyriaus archyvas (f. 22). Dalis Meno skyriaus archyvo atsidūrusi Lietuvos centriniam valstybės archyve (f. 51, ap. 10, b. 34, 1178–1220).

I. Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklai

1928 m. prezidento potvarkio straipsnis Nr. 1 pradedamas žodžiais, kad paminklu laikomas kiekvienas kilnojamasis ir nekilnojamasis objektas. Tačiau toliau straipsnis numatė tam tikrų kriterijų ir savybių, kurie buvo reikalingi paminklams. (I) Objektas turėjo būti charakteringas tam tikrai epochai. (II) Objektas turėjo turėti meninę, kultūrinę, istorinę, archeologinę ar paleontologinę vertę. (III) Minėtos savybės (I ir II) patvirtinamos nutarimu, išduotu valstybės institucijos²⁴. Be to, kitame straipsnyje, Nr. 2, patikslinami objektai, kurie galėjo būti skelbiami paminklais. Iš 16 grupių objektų trys apėmė archeologijos ir paleontologijos objektus (1, 14, 15). Visi kiti punktai įvardijo kilnojamuosius objektus: vaizduojamosios ir taikomosios dailės kūrinius, numizmatikos, bibliografijos, archyvistikos objektus, liaudies dirbinius (9–13, 16) ir architektūrą (2–8). Potvarkis dėl architektūros buvo detalus, apėmė pastatus, pastatų grupes, (senamiesčių) planinę struk-

¹⁹ P. Dobosz, 1996, s. 175–193.

²⁰ Jerzy Stefan Langrod (1903–1990) – teisininkas, advokatas, administracinės teisės specialistas. Tarpukario aktyviai dalyvavo akademinėje ir visuomeninėje veikloje: Jogailaičių universiteto profesorius, Administracinės teisės katedros vadovas, daugelio publikacijų autorius, Krokuvos miesto tarybos narys, vyriausybinių komisijų ekspertas, apdovanotas „Lenkijos atgimimo“ ordinu už nuopelnus visuomeninio darbo srityje (1938 m.). Po karo jis gyveno Prancūzijoje, toliau aktyviai veikė akademijoje. Plačiau: P. Dobosz, 2000, s. 403–412.

²¹ Toks teisininko komentaras apie paminklų apsaugos teisę, grįstas realaus atvejo patirtimi (t. y. praktika), yra bene vienintelis tarpukario kontekste. Žr. J. S. Langrod, *Zagadnienia wybrane z praktyki administracyjnej*, Kraków, 1938, s. 99–109.

²² P. Dettloff, 2018, s. 101–102.

²³ Istoriografija negausi, pagrindinės publikacijos: J. Poklewski, 1994, s. 234–256; J. Markevičienė, 1998, p. 271–307; A. Kowalczykowa, 2000, s. 149–157; A. Kowalczykowa, 2003, p. 129–138; J. Fedorovič, 2012, p. 84–97; E. Povilaitytė-Leliugienė, 2020, p. 212–261.

²⁴ J. S. Langrod, *Zagadnienia wybrane z praktyki administracyjnej*, Kraków, 1938, s. 101; J. Wojciechowski, „Historija powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce“, in: *Ochrona zabytków sztuki*, Warszawa, 1930–1931, s. 10.

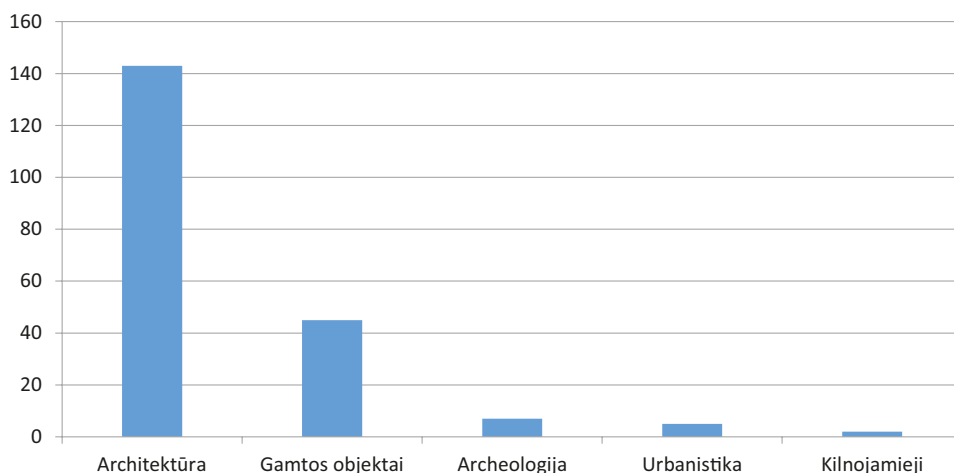
tūrą, pastatų liekanas, pastatų aplinką ir pastatų vidaus įrangą. Taigi prezidento potvarkis nurodė gana aiškias ribas, kada objektai galėjo būti skelbiami paminklais. (I) Prezidento potvarkis kalba apie materialius objektus. (II) Jis koncentruojasi į architektūrą ir meno kūrinius. (III) Potvarkyje minimos vertės buvo skirtos įvardytų grupių paminklams. Suprantama, kad meninę vertę gali turėti gražūs objektai, t. y. meno kūriniai, architektūros stilių atstovai, istorinė – seni objektai. Archeologinė ir paleontologinė vertės buvo skirtos pagrįsti tik šios grupės paminklų reikšmei.

Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklus galima suskirstyti į tokias kategorijas: architektūros, gamtos, archeologijos, urbanistikos ir kilnojamuosius objektus (žiūrėti 3 lentelę, 2 pav.). Tokį grupavimą leidžia tiek objektyvūs skirtumai, tiek nutarime įrašytas potvarkio punktas, pagal kurį objektas skelbiamas paminklu. Architektūros paminklai sudarė net 70 % visų paminklų paskelbtų objektų. Gamtos paminklai buvo antra gausiausia paminklų grupė (22 %). Archeologijos, urbanistikos ir kilnojamųjų objektų paminklais paskelbta vos po keletą, tai atitinkamai sudarė 4 %, 3 % ir 1 %.

3 lentelė. Paminklų tipai

Tipas	Vilnius	Vilniaus vaivadija	Naugarduko vaivadija	Iš viso (Vnt.)	Iš viso (%)
Architektūra	44	51	48	143	70
Gamtos objektai	0	33	12	45	22
Archeologija	0	5	2	7	4
Urbanistika	1	1	3	5	3
Kilnojamieji objektai	2	0	0	2	1
IŠ VISO	47	90	65	202	100

Paminklų tipai

2 pav. Paminklų tipai

a) Architektūros paveldas – pagrindinė paminklų konservatorių veiklos sritis

Architektūros paminklai buvo pagrindinė paminklų konservatorių veiklos sritis. Tai pagrindžia paminklų registras, kuris buvo daugiausia architektūros paminklų registras. Tokią padėtį sąlygojo paveldosaugos dalyko istorija, glaudus ryšys su architektūra, jos restauravimu. Įtakos turėjo architektūros objektų, didelių, monumentalių ir socialiai svarbių, specifika²⁵. Paminklų konservatorių ir kitų tos srities valdininkų išsilavinimas kaip meno istorikų ar architektų taip pat buvo esmingas. Architektūra buvo jų interesų laukas.

Ministerija rekomendavo paminklais pirmiausia skelbti architektūros objektus: (a) į šią kategoriją įėjo valstybės nuosavybės objektai ir (b) šioje grupėje buvo „brangiausi ir pakankamai žinomi“ objektai²⁶. Taigi architektūros paminklinis statusas kėlė mažiausiai abejonių ir mažiausią galimą konfliktą. 60 % architektūros paminklų buvo religinės paskirties objektai (žiūrėti 4 lentelę). Gyvenamosios architektūros objektai – miesto namai ir rūmai, priemiesčių ir provincijos dvarai, paminklais skelbti rečiau – 27 %. Gynybinės paskirties paminklai buvo veikiau išimtis.

4 lentelė. Architektūros paminklų tipai

Architektūros tipai	Vilnius	Vilniaus vaivadija	Naugarduko vaivadija	Iš viso (vnt.)	Iš viso (%)
Religinė	22	31	33	86	60
Gyvenamoji-rezidencinė	16	17	5	38	27
Visuomeninė	5	1	6	12	8
Gynybinė	1	2	4	7	5
IŠ VISO	44	51	48	143	100

Katalikų bažnyčiai priklausė 46 % visų architektūros paminklų ir 69 % religinės architektūros paminklų. Katalikiška tendencija buvo daugiau nei akivaizdi: Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose paminklais paskelbtos 52 katalikų bažnyčios, vienuolika cerkvių ir keturios sinagogos. Cerkvei paminklo statusas buvo suteikiamas, jeigu (a) ji anksčiau buvo bažnyčia arba (b) ji buvo medinės architektūros, o tai reiškė vietinę tradiciją, arba (c) tai buvo ankstyvas gotikos architektūros objektas.

Architektūros paminklų amžius svyravo nuo XV a. iki XIX a., beveik 70 % jų sudarė objektai, kurių atsiradimo laikas buvo XVII–XVIII a., atitinkamai ir pastatų stilistika – barokas, rokoko klasicizmas (žiūrėti 5 lentelę). XIX a. architektūros objektai skelbti paminklais, jei (a) jų stilistika buvo klasicistinė arba (b) tai buvo medinė architektūra. Čia išsiskiria Vilniaus vaivadija, kur buvo saugoma 10 medinės architektūros objektų: XVIII–XIX a. bažnyčios, cerkvės, dvarai. Ampyro stiliaus paminklas buvo išimtis – tai trys Vilniaus vaivadijos ampyro stiliaus dvarai.

²⁵ S. Muñoz-Viñas, 2011, p. 72–74.

²⁶ Generalinio paminklų konservatoriaus raštas Vilniaus vaivadijai dėl architektūros paminklų registro, 1933-10-16, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1208, l. 19.

5 lentelė. Architektūros paminklų atsiradimo laikas

Paminklo atsiradimo laikas (amžius)	Vilnius	Vilniaus vaivadija	Naugarduko vaivadija	Iš viso (vnt.)	Iš viso (%)
XV–XVI	11	3	6	20	14
XVII–XVIII	32	34	31	97	68
XIX	1	10	7	18	13
Nežinoma	0	4	4	8	5
IŠ VISO	44	51	48	143	100

Pusė (47 %) architektūros paminklų buvo ansambliai, apimantys keletą statinių ir dideles teritorijas. Atskirai stovintys architektūros paminklai taip pat galėjo apimti dideles teritorijas. Potvarkis skelbti paminklų leido ne tik statinį (-ius), bet ir jų aplinką (str. Nr. 2, punktas Nr. 2). Nekišlojamą paminklo ir jo aplinkos ribas turėjo būti apibrėžiamos (str. Nr. 3), tai buvo daroma ne visada. Paprastai objekto ar jo aplinkos ribos buvo tvoros, gatvės, bet ir, pavyzdžiui, upė, miškas, ežero krantai. Visa tai, kas įėjo į ribas, įvardijama kaip paminklo aplinka. Statiniai negalėjo būti paminklo aplinka²⁷.

Architektūros paminklų aplinka buvo įvairi, tiek urbanistinė, tiek gamtinė, tiek tai, ką dabar įvardytume archeologiniu sluoksniu, kaip Žemutinės pilies teritorija Vilniuje. Tai, ką vadiname urbanistine aplinka, galėjo būti kiemai, aikštės. Tokia aplinka buvo statinių, esančių miestų ir miestelių centruose. Gamtinė aplinka – tai seni medžiai, parkai, sodai, tvenkiniai, miškas ir pan. Tokia buvo miesto pakraščių, priemiesčių ir provincijos dvarų, bažnyčių, vienuolynų aplinka. Pavyzdžiui, Galvės ežeras buvo paminklinių Trakų pilių aplinka²⁸.

b) Gamtos paminklai vertinti kaip kultūros paminklai

Paminklų konservatorių veikla iš dalies apėmė ir gamtos apsaugą, o gamtos paminklai buvo antra, nors ir ne tokia gausi (45 objektai²⁹), paminklų grupė po architektūros objektų. Gamtos paminklų įtraukimą į konservatorių veiklos sferą sąlygojo keletas priežasčių. (I) Lenkijoje gamtos apsaugos sritis neturėjo valstybinės institucinės sistemos. Tokios institucijos charakterį turėjo tik ministro atstovo gamtos apsaugos klausimams biuras, kuriame dirbo trys žmonės³⁰. Valstybinės gamtos apsaugos tarybos, jos skyrių ir Gamtos apsaugos komitetų veikla buvo neapmokama, patariamąjį pobūdžio.

²⁷ Teismo sprendimas dėl Konstantinovo dvaro, 1937-02-06, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 191, l. 13–16.

²⁸ Nutarimas, pripažįstantis paminklu Trakų pilį ir konservatoriaus raštas Naujųjų Trakų miesto magistratui, 1933-09-13, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 200, l. 1, 2; Kieszkowskio raštas Vilniaus Gamtos apsaugos komitetui, 1939-01-20, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 228, l. 44.

²⁹ Skaičiuojami tik tie nutarimai, kurie paminklais skelbia būtent gamtos objektus kaip tokius, o ne kaip architektūros paminklo aplinką.

³⁰ W. Szafer, 1965, s. 83.

(II) Lenkijoje iki 1934 m. nebuvo gamtos apsaugos įstatymo³¹. Priimtas jis neveikė sklandžiai, trūko poįstatyminių aktų. Gamtos objektai pagal šį įstatymą paminklais neskelbti, nes tai būtų leidę jų savininkams reikalauti žalos atlyginimo³². Taigi gamtos paminklų apsaugoje buvo remiamasi įvairių sričių teisės aktais ir įvairių institucijų pareigūnais. Pavyzdžiui, vaivada pagal 1928 m. statybos įstatymo str. Nr. 337 galėjo pripažinti vietas saugomomis dėl kraštovaizdžio ir drausti jose statybas³³. Būtent taip pasielgė Vilniaus vaivada 1934 m., pripažindamas saugomais Naručio ežero krantus³⁴.

(III) Gamtos apsauga ir kultūros paminklų apsauga buvo kuruojamos tos pačios ministerijos, į paminklų konservatorių pareigas įėjo ir kraštovaizdžio apsauga³⁵, o (kultūros) paminklų apsaugos teisės aktai apėmė ir gamtos objektus. (IV) Architektūros objektų ir (ar) ansamblių aplinka dažnai buvo gamtinė, glaudžiai susijusi su pačiu objektu, jo apsauga, o potvarkyje buvo įteisinta tokia paminklo apsaugos galimybė. (V) Lenkijos kultūros istorijai, lenkų tautinei tapatybei svarbūs objektai kartais buvo gamtos kūriniai. Tai ypač ryšku, kalbant apie su Adomo Mickevičiaus kultu susijusius objektus Naugarduko vaivadijoje³⁶. Tai sąlygojo glaudus romantizmo santykis su gamta, o romantizmo idėjos buvo svarbiausios lenkų tautiniam atgimimui. Pavyzdžiui, tarpukario gamtosaugininkai drąsiai siejo Mickevičiaus kūrybą su gamtos apsauga³⁷, nevengdami ir religinių sugretinimų: „Poną Tada“ vadindavo gamtos apsaugos evangelija³⁸.

Svarbu suvokti, kad paminklų apsaugos teisė gamtos paminklų apsaugą leido tik kaip kultūros paminklų. Objektas, turintis išskirtinai gamtinę vertę, negalėjo būti pripažintas paminklu pagal paminklų globos potvarkį: 1938 m. ministerija atšaukė Vilniaus paminklų konservatoriaus nutarimą, skelbiantį riedulį paminklų pagal paminklų globos potvarkį, tačiau nurodantį, kad tai gamtos paminklas. Nutarimas atšauktas nepaisant to, kad savininkas ketino akmenį sunaikinti, o Valstybinės gamtos apsaugos tarybos Vilniaus skyrius nurodė, kad riedulys yra vertingas gamtos paminklas³⁹. Taigi Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose akmenys, pavieniai medžiai, medžių grupės, alėjos, parkai, sodai, miškai, ežerai ir jų krantai, salos buvo skelbiami paminklais arba paminklo aplinka kaip kultūros objektai. Akmenų su žmonių veiklos pėdsakais ir medžių apsauga buvo įvardyta prezidento potvarkyje. Atitinkamai didžiąją valstybės saugomų gamtos objektų dalį sudarė įvairių rūšių medžiai ir jų grupės (34 atvejai iš 45; žiūrėti 6 lentelę) bei rieduliai

³¹ „Ustawa z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody“, in: *Dziennik Ustaw*, 1934, nr 31, poz. 274.

³² Piwockio kreipimasis į Generalinės prokuratūros Vilniaus skyrių, 1937-04-21, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 236, l. 1; Generalinės prokuratūros Vilniaus skyriaus išvada, 1937-05-12, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 236, l. 2, 3; Gamtos paminklų registro projektas, 1938-02-25, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 228, l. 21–23; Kieszkowskio raštai Valstybinės gamtos apsaugos tarybos Vilniaus skyriui ir Vilniaus Gamtos apsaugos komitetui, 1939-01-20, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 228, l. 42, 44.

³³ Kieszkowskio raštas Vilniaus Gamtos apsaugos komitetui, 1939-01-20, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 228, l. 44.

³⁴ „Decyzja Wojewody Wileńskiego z dnia 28 lutego 1934 r. w sprawie uznania brzegów jeziora Narocz za podlegające ochronie pod względem krajobrazu“, in: *Wileński Dziennik Wojewódzki*, 1934, nr 4, poz. 17.

³⁵ J. Remer, *Oddział sztuki Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego w pięcioletnim okresie działalności*, Wilno, 1928, s. 5; Piwockio raštas Vidaus reikalų ministerijai, 1938-03-20, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 228, l. 26.

³⁶ Jų apsauga aptariama: A. Kowalczykowa, 2000, s. 149–157.

³⁷ W. Szafer, „Z dziejów ochrony przyrody“, in: *Skarby Przyrody i ich ochrona*, pod red. W. Szafera, Warszawa, 1932, s. 20, 21.

³⁸ W. Kulesza, „Pan Tadeusz“: *ewangelją ochrony przyrody*, Kraków, 1931.

³⁹ Dziechciary kaimo (Breslaujos pav.) riedulio istorija, 1936–1938, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 228, l. 2–15.

(10 atvejų). Visais kitais atvejais reikėjo rasti būdų, kaip prisitaikyti prie esamo teisės akto: neminėti, kad gamtos objektas yra būtent gamtos objektas, rasti jam kultūrinę ir (ar) istorinę reikšmę ir ją suaktualinti, išplėsti architektūros paminklo aplinkos ribas.

6 lentelė. Gamtos paminklų tipai

Gamtos paminklų tipai	Vilniaus vaivadija	Naugarduko vaivadija	Iš viso
Pavieniai medžiai	11	6	17
Parkai, sodai, alėjos	6	3	9
Kapinių apželdinimas	8	0	8
Akmenys	8	2	10
Ežerai	0	1	1
IŠ VISO	31	12	45

c) Urbanistikos paminklai kaip paminklų konservatoriaus galios teritorija

1936-ieji tapo Vilniaus urbanistikos pradžios metais. Tais metais įkuriama Visuomeninė urbanistikos komisija, Miesto valdybos urbanistikos biuras ir miesto valdybos Urbanistikos komisija, pradedamas rengti Vilniaus reguliacijos planas⁴⁰. Lygia greta Vilniaus paminklų konservatorius Piwockis 1936 m. balandį sukviėtė Paminklų apsaugos komisiją ir Visuomeninę urbanistikos komisiją Vilniaus paminklinės dalies nustatymui. Buvo nutarta paminklų pripažinti didelę teritoriją, apimančią senamiestį ir aplinkinius rajonus⁴¹. Kitą mėnesį priimtame nutarime ribos buvo sumažintos, atsisakyta teritorijų už Vilijos (dabar – Neris), Naujamiesčio dalies ir didesnės dalies Rasų rajono.

Nutarimas, skelbiantis Vilniaus senamiestį paminklu⁴², priimtas tuoj pat, kai buvo įkurtas Miesto urbanistikos biuras. Šiuo nutarimu Piwockis aiškiai ir oficialiai, konkrečiomis gatvėmis įvardijo savo galios ribas, teritoriją, kur jo valdžia buvo aukščiausia – visi keitimai ir nauja statyba paminklinėje teritorijoje derinami su paminklų konservatoriumi⁴³. Daugiau teisinių galimybių daryti įtaką miesto planavimui ir užstatymui neturėta⁴⁴. Toks teritorijos ir valdžios pasidalijimas buvo būtinas į miesto reguliavimą ateinant naujam veikėjui – Miesto urbanistikos biurui. Be to, laikyta, kad paminklinės miesto dalies įteisinimas palengvina reguliacinio plano rengimą⁴⁵.

1937 m. pradžioje Piwockis paminklais paskelbė dar keturių miestų: Trakų, Naugarduko, Nesvyžiaus ir Slanimo, senamiesčius. Jų paskelbimą paminklais inspiravo minis-

⁴⁰ K. Kučiauskas, *Prieškario Vilniaus urbanistinis modelis ir jo recepcija karo ir pokario metais (1932–1956 m.)*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2016, p. 5, 67–72, 75.

⁴¹ Paminklų apsaugos komisijos ir Visuomeninės urbanistikos komisijos narių susirinkimo kvietimas ir protokolas, 1936-04-28, 30, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 225, l. 24, 28.

⁴² Nutarimas, skelbiantis Vilniaus senamiestį paminklu, 1936-05-29, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 162, l. 60.

⁴³ Kieszkowskio raštas Naugarduko miesto valdybai, 1939-04-24, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 207, l. 53.

⁴⁴ Kieszkowskio, Remerio pasisakymai diskusijoje miesto planavimo klausimais. XXII Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1937 m. balandžio 5–8 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1218, lapai nenumeruoti (p. 39, 40).

⁴⁵ Ministerijos raštas Meno skyriui dėl Naugarduko senamiesčio, 1937-08-25, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 207, l. 44.

terija, kai 1936 m. spalį išleido aplinkraščių, skirtą senųjų miestų charakterio ir senamiesčių teritorijų apsaugai⁴⁶. Aplinkraščio teisinė dalis nurodė, ką turi atlikti vaivadijos, t. y. parengti urbanistinių teritorijų, kurioms galiotų apsauga pagal paminklų arba statybos teisės aktus, sąrašus, informuoti atitinkamas institucijas apie šių teritorijų svarbą, statusą, ribas, teisės aktų taikymo aplinkybes. Naugarduke susiklostė paradoksali situacija. Pati miesto valdyba siekė, kad būtų panaikintas senamiesčio paminklinis statusas. Buvo teigiama, kad šis sprendimas miestui nepakeliamas ir taiko į miesto interesus. Skundą ministerija atmetė, vis dėlto 1939 m. Kieszkowskis sumažino paminklinę Naugarduko miesto teritoriją⁴⁷.

d) Paminklai, kurių atžvilgiu konservatoriaus valdžia buvo ribota

Kilnojamųjų objektų atžvilgiu paminklų konservatoriaus valdžią ribojo nuosavybė. Iki 1928 m. kilnojamieji paminklai, kurie buvo privati nuosavybė, į paminklų konservatorių kompetenciją patekdavo tik išimtiniais atvejais, prezidento potvarkyje tokios skirties nebeliko. Tačiau 1925 m. pasirašius susitarimą tarp Lenkijos ir Vatikano, už paminklų konservatorių valdžios ribų atsидūrė kilnojamieji paminklai, esantys bažnyčiose ir bažnytinėse patalpose. Tokie objektai į registrą negalėjo būti įtraukiami⁴⁸. Jų apskaita ir apsauga turėjo rūpintis atskiros mišrios (pasaulietinės ir dvasinės) dioclezijos komisijos, tvarka buvo apibrėžta atskiru ministro įsakymu⁴⁹, o komisijos veiklos dokumentai slapti⁵⁰. Reikia turėti omenyje, kad dokumentai, kurie pagal kanonų teisę buvo slapti, ir specialūs kulto objektai (stebuklingieji paveikslai) nepriklausė net ir mišrios komisijos kompetencijai. Jiems apskritai negaliojo 1928 m. paminklų apsaugos įstatymas⁵¹.

Mišrių komisijų sudėtis⁵² ir veiklos apimtis kėlė nerimą paminklų konservatoriams: buvo neaišku, kokios jų kompetencijos komisijoje, siekta, kad sudėtyje būtų antras ministerijos atstovas, taip pat siaurinti paminklus, kurie patenka į šios komisijos kompetenciją, norėta panaikinti tam tikrus potvarkio punktus, palikti komisijas kaip patariamąsias, o ne vykdomąsias⁵³. 1937 m. konstatuota, kad šių kilnojamųjų paminklų apsaugoje vy-

⁴⁶ „Okólnik Nr 113 z dnia 24 października 1936 r. /szt-9490/36/ o ochronie charakteru miast i starych dzielnic staromiejskich“, in: *Biuletyn Urbanistyczny*, 1937 marzec, rok V, Nr. 1, s. 35–37.

⁴⁷ Susirašinėjimas dėl Naugarduko senamiesčio paskelbimo paminklu, 1937–1939, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 207, l. 37–53.

⁴⁸ „Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 17 lipca 1928 r. o prowadzeniu rejestru zabytków“, in: *Dziennik Ustaw*, 1928, nr 76, poz. 675.

⁴⁹ „Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 19 grudnia 1925 r. w sprawie komisji mieszanych dla ochrony zabytków sztuki i kultury, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych“, in: *Dziennik Ustaw*, 1926, nr 6, poz. 35.

⁵⁰ J. Wojciechowski, „Historija powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce“, in: *Ochrona zabytków sztuki*, Warszawa, 1930–1931, s. 9, 12.

⁵¹ „Rozporządzenie Prezydenta z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami“, in: *Dziennik Ustaw*, 1928, nr 29, poz. 265. Straipsnis Nr. 2.

⁵² Komisiją turėjo sudaryti penki asmenys: vyskupas ir jo rinkti, ministro patvirtinti, keturi asmenys, tarp kurių – paminklų konservatorius.

⁵³ X, XI, XIII Konservatorių suvažiavimų protokolai, 1925 m., 1926 m., 1928 m., in: Archiwum Państwo-
we m. st. Warszawy, Akta konserwatora zabytków, Syg. 390, s. 190, 191, 205, 210; Archiwum Akt Nowych, Zespół
Nr. 14, Syg. 7030, s. 362; XXII Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1937 m. balandžio 5–8 d., in: LCVA, f. 51,
ap. 10, b. 1218, lapai nenumeruoti (p. 48, 49).

rauja chaosas, komisijos realybėje tiesiog neveikė, tikėtasi, kad tais metais jos pajudės iš mirties taško⁵⁴. Todėl visą šį laikotarpį dalis bažnytinių kilnojamųjų objektų buvo įtraukiami į apskaitą kartu su pastatu: bažnyčių nutarimuose paprastai nurodoma, kad jis apima altorius, stiuoką, sienų tapybą, paminklines lentas, paveikslus, chorą, sakyklą ar tiesiog vidaus įrangą. Tiesiogiai su pastatu susijusių objektų apsaugą leido įstatymas⁵⁵. Tai išimtiniais atvejais taikyta ir pasaulietiniams objektams: Nesvyžiaus pilies nutarimas kartu apėmė ir meno objektų rinkinius, dovanas, archyvą ir Šv. Jono Nepomuko skulptūrą (lenk. *figura*)⁵⁶. Meno skyriaus archyve pavyko rasti tik du nutarimus, atskirai skelbiančius paminklais kilnojamuosius objektus⁵⁷.

e) Paminklai, esantys už konservatoriaus kompetencijos ir interesų ribų

Abu paminklų apsaugos teisės aktai apėmė priešistorinius, bibliotekinius ir archyvinčius paminklus. Tačiau paminklų konservatorių veiksmai jų atžvilgiu buvo apriboti, kompetencija nepakankama, o interesas nedidelis. Tokia situacija susiklostė tiek dėl objektų ir (ar) sričių specifikos, tiek dėl paties paminklosaugos dalyko raidos ir Lenkijos konteksto. Kuriantis valstybinei struktūrai, meno ir kultūros paminklai priskirti Meno ir kultūros ministerijos, o paminklai, turintys mokslinę reikšmę, iškasenos ir radiniai, priešistoriniai, archyviniai ir bibliotekiniai paminklai – Religinių tikėjimų ir viešojo švietimo ministerijos atsakomybei. Tačiau sistema nesukurta iki galo ir šias sritis kuravę ministerijos Bibliotekų ir Archyvų skyriai ir Valstybinis priešistorinių paminklų konservatorių kolektyvas neturėjo vykdomųjų galių arba jas turėjo tik objektams, kurie buvo valstybės nuosavybė (archyvai ir bibliotekos), todėl bendradarbiavimas su paminklų konservatoriais tapo neišvengiamas. Valstybinis priešistorinių paminklų konservatorių kolektyvas, veikęs iki 1928 m., kai kuriose apskrityse turėjo priešistorinių paminklų konservatorius, tačiau jų veikla buvo išimtinai mokslinė⁵⁸.

1928 m. priėmus paminklų apsaugos potvarkį, patvirtintas naujas konservatorių teisių ir pareigų dokumentas⁵⁹. Instrukcijoje nurodyta, kad paminklų konservatorius, prieš priimdamas sprendimus dėl paleontologinių, priešistorinių, archeologinių, archyvistikos ir bibliotekinių paminklų, privalėjo konsultuotis su atitinkamomis tos srities institucijomis. Pavyzdžiui, archeologijos atveju – gauti naujai įsteigto Valstybinio archeologijos muziejaus direktoriaus išvadas. Tų sričių institucijų nutarimai paminklų konservatoriui

⁵⁴ XXII Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1937 m. balandžio 5–8 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1218, lapai nenumeruoti (p. 9).

⁵⁵ „Rozporządzenie Prezydenta z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami“, in: *Dziennik Ustaw*, 1928, nr 29, poz. 265. Straipsnio Nr. 2 punktą Nr. 8.

⁵⁶ Nutarimas, skelbiantis paminklu Nesvyžiaus pilį, 1933-12-22, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 188, l. 37.

⁵⁷ Nutarimai, skelbiantys paminklais numizmatikos ir knygų rinkinius, 1937, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 108, l. 83, 84, 89.

⁵⁸ Wojciechowski, „Historija powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce“, in: *Ochrona zabytków sztuki*, Warszawa, 1930–1931, s. 20–21, 28; J. Wysocki, 2010, s. 368–370. Vilniuje priešistorinių paminklų konservatoriaus niekada nebuvo.

⁵⁹ „Instrukcja Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 2 czerwca 1930 r. wydana w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o prawach i obowiązkach Konserwatorów, jako fachowych organów wojewódzkich władz administracji ogólnej“, in: *Monitor Polski*, 1930, nr 156, poz. 239.

buvo lemiantys sprendžiant, ar šių tipų paminklams reikia suteikti valstybinę apsaugą (str. Nr. 4). Tačiau paminklų konservatoriai patys turėjo vykdyti šių paminklų apsaugą ir priežiūrą, remdamiesi tų institucijų patarimu. Vis dėlto praktikoje paminklų konservatoriai nebuvo linkę prisiimti šios srities, funkcijas vykdė formaliai, apsiribodami informacijos perdavimu Valstybiniam archeologijos muziejui, jie pasisakė už atskirus priešistorinių paminklų konservatorius⁶⁰.

Reikia turėti omenyje, jog Lenkijos archeologai taip pat siekė, kad archeologijos paminklų priežiūra būtų atskira nuo meno ir kultūros paminklų, akcentavo šių paminklų skirtingumą, specialių mokslinių žinių poreikį⁶¹. Vilniuje paminklų konservatoriai nebuvo kompetentingi atlikti tyrimus archeologijos objekte. Jų naikinimo atveju suinteresuotasis turėjo kreiptis ne į konservatorių, bet į Stepono Batoro universiteto Priešistorės skyrių, kad specialistai atliktų tyrimus⁶². Archeologijos objektų naikinimas nebuvo retybė, grėsmė kėlė tai, kad juose buvo dirbama, ariama žemė, kasamas smėlis, ganomos karvės⁶³. Svarbių objektų atveju buvo mėginama iškeisti privačią valdą į valstybinę žemę ar perpirkti. Vienas iš nedaugelio sėkmingų atvejų – Breslaujos piliakalnio perpirkimas, kuriam pinigų skyrė prezidentas Ignacy Mościckis⁶⁴.

Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose objektų, paskelbtų paminklais pagal archeologijos objektams skirtą punktą, buvo tik septyni: piliakalnis, piliavietė, įtvirtintos gyvenvietės (lenk. *grodzisko*). Tačiau konsultacijų su kokia nors archeologine institucija šių objektų apsaugos klausimais nebuvo, išskyrus kai dėl akmeninės bobos Lorentzas kreipėsi į Stepono Batoro universiteto Archeologijos muziejų⁶⁵. Formaliai archeologijos institucijų kompetencijai priklausė objektai iki IX a.⁶⁶ Greičiausiai Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų objektai neatitiko amžiaus cenzo (retai nurodomas objekto atsiradimo laikas) ir formaliai nepriklausė archeologijai. Be to, patys archeologai manė, kad iš išorės matomų priešistorinių objektų (piliaviečių, pilkapių) apsauga analogiška istoriniams ir nereikalauja specialaus archeologinio pasirengimo⁶⁷.

⁶⁰ Valstybinio archeologijos muziejaus direktoriaus Romano Jachimowicziaus pranešimas „Apie archeologinių paminklų globą“, Generalinio paminklų konservatoriaus Remerio pasisakymas. Žr. XXII Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1937 m. balandžio 5–8 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1218, lapai nenumėruoti (p. 40–45).

⁶¹ M. Karczewski, 2015, s. 183, 185; D. Piotrowska, 2006, s. 62; VII, X Konservatorių tarybų protokolai, 1922 m., 1925 m., in: Archiwum Państwowe m. st. Warszawy, Akta konservatora zabytków, Syg. 390, s. 211, 238; XXII Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1937 m. balandžio 5–8 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1218, lapai nenumėruoti (p. 40–45).

⁶² Piwockio raštas Lenkijos kraštovaizdžio draugijos Gluboko skyriui, 1938-04-09, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 128, l. 51.

⁶³ Dokumentai apie Breslaujos piliakalnio naikinimą, 1927, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 106, l. 1, 10; Dysnos burmistro raštas pavieto seniūnui dėl Stepono Batoro salos, 1935-02-05, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 210, l. 4; Valstybinio priešistorinių paminklų konservatorių kolektyvo išvados dėl Horodyšče piliakalnio, 1938-11-16, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 120, l. 3.

⁶⁴ Breslaujos pavieto seniūno raštas, 1937-01-13, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 106, l. 73.

⁶⁵ Dokumentai dėl akmeninės bobos priklausymo paminklams, 1935, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 209, l. 1–4.

⁶⁶ D. Piotrowska, 2006, s. 62–63. Remerio ir Valstybinio priešistorinių paminklų konservatorių kolektyvo susirašinėjimas dėl Horodyšče piliakalnio, 1928, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 120, l. 2, 3.

⁶⁷ Valstybinio archeologijos muziejaus direktoriaus Romano Jachimowicziaus pranešimas „Apie archeologinių paminklų globą“, XXII Konservatorių suvažiavimo protokolas, 1937 m. balandžio 5–8 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1218, lapai nenumėruoti (p. 40–41).

II. Priežastys, lėmusios objekto paskelbimą paminklu

a) Oficialus motyvas: charakteringumas ir vertė

Langrodo nuomone, prezidento potvarkis paminklu laikė objektą tik jei jis tenkino abi sąlygas: (I) buvo charakteringas tam tikrai epochai ir (II) turėjo meninę, kultūrinę, istorinę, archeologinę arba paleontologinę vertę⁶⁸. Tačiau jau savo nagrinėjamos bylos atveju pastebėjo, kad to nebuvo griežtai laikomasi⁶⁹. Vilniaus paminklų konservatorių priimtuose nutarimuose paminklo charakteringumas nurodomas, tačiau vertės kategorija tiesiogiai įvardijama retai. Kita vertus, vertė ir charakteringumas reiškė motyvą, priežastį, kodėl valstybė imasi saugoti tam tikrą objektą. Priežastis ar motyvas nutarimuose visada nurodomas, dažnai plačiau paaiškinamas ir galima suvokti, į kokią vertę jis taiko. Paprastai vartojami epitetai vertingas (*cenny*) ir (arba) charakteringas ir nurodomas kontekstas, kuriame ta vertė ir (ar) charakteringumas išryškėja.

Architektūros paminklų atveju vertė ar charakteringumas išskiriami architektūros stiliaus, statinių tipo, laikotarpio bei vietos kontekste. Architektūros paminklai buvo tam tikro meno stiliaus atstovai, meno istorijai svarbūs objektai. Urbanistikos paminkluose išlikusi charakteringa istorinė planinė struktūra. Motyvu skelbti archeologijos objektus paminklais nurodoma, kad objektas išlaikęs elementus iš priešistorinių ar ankstyvosios istorijos laikų. Objekto amžius ir išvaizda arba meninė ir istorinė vertės buvo svarbiausi kriterijai objektui tapti paminklu. Tai ypač akivaizdu skelbiant paminklais medžius. Architektūros paminklų atveju kalbama apie stilius, o tam tikras medis skelbiamas paminklu, nes tiesiog yra senas ir puikus (lenk. *okazały*). Ir tai suprantama, nes paminklas laikytas dokumentu.

Mokslinė vertė, nors neminama įstatyme, nurodoma motyvu nutarimuose dėl archeologijos objektų ir riedulių. Didžiulių akmenų apsaugos klausimas buvo keliamas valstybės mastu, jam viešojoje erdvėje atstovavo geologas dr. Stefanas Kreutzas⁷⁰. Jis rėmėsi moksliniais argumentais, kad tai mineralogijos požiūriu įdomūs objektai, galintys daug pasakyti apie ledyno slinkimo kelią ir pan.⁷¹ Nutarimuose, suteikiant rieduliams paminklo statusą, buvo motyvuojama jų geologine verte.

b) Vidinis motyvas: lenkiškumas

Patriotiniai, tautiniai motyvai nutarimuose tiesiogiai įvardijami nedažnai, netgi žodžiai „lenkiškas / lenkų“, „Lenkija“ reti⁷². Tokie argumentai kartais nurodomi gamtos

⁶⁸ J. S. Langrod, *Zagadnienia wybrane z praktyki administracyjnej*, Kraków, 1938, s. 101, 102, 104.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 104.

⁷⁰ Gamtos apsaugos tarybos skyriaus posėdžių ataskaitos, *Ochrona Przyrody*, 1930, rocznik 10, s. 181, 185, 186; Gamtos apsaugos tarybos veiklos ataskaita, skyriaus posėdžių ataskaitos, *Ochrona Przyrody*, 1931, rocznik 11, s. 140, 145, 146, 149, 164, 218–219.

⁷¹ S. Kreutz, „Ochrona przyrody nieożywionej“, in: *Skarby Przyrody i ich ochrona*, pod redakcją W. Szafera; „Z dziejów ochrony przyrody“, in: *Skarby Przyrody i ich ochrona*, pod red. W. Szafera, Warszawa, 1932, s. 223–225, 244–246.

⁷² Tėra septyni nutarimai, kur nurodoma, kad tai lenkų / lenkiškas architektūros paminklas, svarbus lenkų literatūros istorijai ar charakteringas Lenkijoje.

objektų atveju: ažuolas, turintis atminimo vertę kaip 1863 m. kovų vieta; parkas, susijęs su Napoleono žygio į Maskvą atminimu⁷³; su Mickevičiaus kultu susiję gamtos objektai (Svitezis, Tuhanovičių parkas, Filaretų akmuo). Architektūros atveju tiesioginio lenkiškumo įvardijimo net nereikėjo, rytiniuose *kresuose* architektūra kaip tokia tiesiog suvokta lenkiška kaip ir kultūra lenkiškame tautiniame naratyve sieta išimtinai su lenkais. Lenkiškumas buvo vidinis paminklų apsaugos motyvas ir nutylėta priežastis skelbiant objektus paminklais. Registro turinys iš esmės tai ir atspindi. Katalikiškumas buvo neat-siejamas nuo lenkiškumo, bažnyčia – katalikiškumo ir lenkiškumo tvirtovė *kresuose*⁷⁴. XVII–XVIII a. suvoktas kaip *Żečpospolitos* klestėjimo laikas, o barokas, klasicizmas – tautiniai stiliai, priešpriešinti ampyriui ar istorizmui kaip svetimiems, sutapusiems su valstybės nuosmikiu ir padalijimais. Nesvyžiaus rotušė laikyta lenkiška vien todėl, kad: ji buvo rotušė, ji statyta XVII a., ji buvo baroko stilistikos.

Gamtos apsauga turėjo patriotinį kontekstą. Tarpukariu gamtos, romantizmo, patriotizmo ir tautiškumo ryšys buvo glaudus ir akivaizdus⁷⁵, tai puikiai atspindėta nutarime, skelbiamame paminklų Svitezio ežerą „kaip turintį kultūrinę vertę dėl Mickevičiaus tradicijos ir dėl Svitezio kraštovaizdžio reikšmės romantizmo poezijos formavimuisi ir lenkų literatūros istorijai“⁷⁶. Patriotiniai aspektai išryškėja senų medžių apsaugos motyvuose⁷⁷. Įdomus šiame kontekste Vileikos pavieta stačiatikių kapinių medžių apsaugos atvejis. Tai buvo vienintelė vieta Vilniaus ir Naugarduko vaivadijose, kur paminklais paskelbtas net aštuonerių kapinių apželdinimas. Kurzeniec stačiatikių parapijos, kuriai priklausė kapinės, kleboną papiktino tokia situacija⁷⁸. O štai Vileikos seniūnas, kreipdamasis į Vilniaus paminklų konservatorių, buvo prasitaręs: „[m]edžiai yra gražus paminklas iš tų laikų, kada Novos Hutos kapinės dar buvo katalikiškos“⁷⁹, ir kapinėse yra senų lenkų kapų, liudijančių apie lenkiško elemento buvimą šiose žemėse padalijimų laikais⁸⁰.

⁷³ Nutarimas, skelbiantis paminklu ažuolą Maladečinos pav., 1939-04-20, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 195, l. 112; nutarimas, skelbiantis paminklu Maladečinos dvaro parką, 1937-03-01, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 207, l. 54.

⁷⁴ „Bažnyčia ir mokykla Barūnuose – tai kultūros ir švietimo vieta, kuri privalo būti katalikiškumo ir lenkiškumo tvirtovė *kresuose*“ – iš Barūnų klebono raporto, siekiant gauti daugiau lėšų bažnyčios restauracijai, be datos [1926], in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 87, l. 1–2.

⁷⁵ W. Kulesza, „*Pan Tadeusz*“: *ewangelją ochrony przyrody*, Kraków, 1931, s. 3, 4; W. Szafer, „Z dziejów ochrony przyrody“, in: *Skarby Przyrody i ich ochrona*, pod red. W. Szafera, Warszawa, 1932, s. 16, 20–22. Darbai, skirti augalijai: bukams, Lietuvos florai, miškams, Mickevičiaus kūriniuose. Žr.: W. Kulesza, *Bukinowogródzkie w naturze i w pismach Mickiewicza: szkic fitogeograficzny*, Poznań, 1934, s. 158, 159.

⁷⁶ Nutarimas, skelbiantis paminklu Svitezio ežerą ir aplinką, 1931-01-30, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 48.

⁷⁷ Buchowszczyznos ir Maladečinos dvarų parkai „turi didelę gamtinę, sveikatinimo, kraštovaizdžio ir istorinę reikšmę kaip seni lenkiškumo paminklai *Kresuose*“. Gamtos apsaugos tarybos atstovo raštas, 1934-05-19, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 34, l. 52. Viazynės buvusiose unitų kapinėse, priklausančiose stačiatikiams, auga sena tuopa, kurią leido naikinti „stačiatikių kunigas“, todėl prašoma tuopą paskelbti paminklu. Vileikos pav. seniūno raštas, 1935-11-15, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 34, l. 131.

⁷⁸ Susirašinėjimas tarp konservatoriaus ir klebono, 1937–1938, KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 128, l. 30–33.

⁷⁹ Vileikos pav. seniūno raštas, 1937-04-17, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 228, l. 27.

⁸⁰ Vileikos pav. seniūno raštas, 1937-07-23, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 34, l. 4.

c) *Paminklų apsaugos sistemos veikimo ribos*

Čia reikia suvokti, kad tarpukario Lenkija, ypač rytinė jos dalis, iš tiesų nebuvo nei per daug lenkiška, nei per daug katalikiška⁸¹. Realus Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų demografinis kontekstas buvo tiek pat baltarusiškas ir stačiatikiškas, o vaivadijos miestuose dažnai didžiausią gyventojų grupę sudarė žydai⁸². Naugarduko pavieto kraštovaizdyje, kuris „aprašytas Mickevičiaus tapo visos tautos dvasine nuosavybe“⁸³, lenkai ir katalikai buvo mažuma⁸⁴. Akivaizdu, kad paminklų registras to neatspindi. Jis atspindi lenkiško pasaulio ribas ir (ar) salas ir gali būti suvokiamas kaip tam tikras lenkiškos erdvės žymėjimas. O registro turiniui esmingą įtaką turėjo tai, kad valdininkai buvo lenkų tautybės, inteligentija – daugiausia lenkai, pusė vaivadijų visuomenės buvo neraštinga, o tarp baltarusių neraštingumas buvo didžiausias⁸⁵.

Paminklų geografija tiesiogiai nurodo, kur paveldosaugos sistema veikė (žiūrėti 7 lentelę). Tai yra vietos, kur paminklų konservatorius turėjo valdžios bei inteligentijos palaikymą ir (arba) – savo interesus. Pavyzdžiui, Breslaujos paviete buvo 25 paminklai: sakralinė architektūra ir dvarai. Švenčionių paviete paminklais paskelbti tik keturi rieduliai. Breslaujos pavieto paminklai buvo asmeninis Lorentzo interesas⁸⁶, jis paminklais paskelbė 23 Breslaujos pavieto objektus. Vileikos ir Maladečinos pavietų paminklai buvo išskirtinai seni medžiai ir tai sudarė pusę visų gamtos paminklų. Tai buvo kelių žmonių, pavyzdžiui, Jano Warzecho, Władysława Szaferio, iniciatyva, kuri turėjo vietos valdžios, Vileikos seniūno, palaikymą⁸⁷. Szaferio įtaka ryški ir kitų gamtos paminklų apsaugoje⁸⁸. Kita erdvė, kur veikė paveldo sistema, buvo miestai: Vilnius, Naugardukas, Nesvyžius. Nuo jų pradėta sisteminga paminklų apskaita: ta pačia data, vienas po kito einančiais dokumentų numeriais buvo priimta keletas nutarimų.

⁸¹ 1931 m. surašymo duomenimis, 30 % (10 milijonų) šalies gyventojų buvo ne lenkai (pagal gimtąją kalbą) ir 35 % ne katalikai. Žr. Kościół i związki wyznaniowe; Społeczeństwo II Rzeczypospolitej, 2014.

⁸² Lenkai sudarė apie 50 % Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų gyventojų. Katalikais save laikė apie 50 % Naugarduko vaivadijos gyventojų ir 60 % Vilniaus vaivadijos gyventojų. Detaliau: S. Odlanicki-Poczobutt, *Województwo Nowogródzkie*, Wilno, 1936, s. 81–95; J. Januszewska-Jurkiewicz, 2010, s. 495, 506, 507, 508.

⁸³ Lorentzas, atmesdamas naujos cerkvės statybos projektą kaip nesuderinamą su kraštovaizdžiu, Naugarduko vaivadijos įstaigos Viešųjų darbų valdybai priminė, kad pirmiausia Naugarduko žemės kraštovaizdis neturėtų būti bjaurinamas dėl minėtos priežasties. 1932-05-09, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 34, l. 217.

⁸⁴ Lenkai Naugarduko paviete sudarė 38 %, katalikai – 18 %. Žr. S. Odlanicki-Poczobutt, *Województwo Nowogródzkie*, Wilno, 1936, s. 87, 89.

⁸⁵ S. Odlanicki-Poczobutt, *Województwo Nowogródzkie*, Wilno, 1936, s. 108–110; S. Adamkiewicz; *Społeczeństwo II Rzeczypospolitej*, 2014.

⁸⁶ S. Lorentz, *Album Wileńskie*, Warszawa, 1986, s. 31. Nuo šio pavieto 1929 m. pradėta sisteminga Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklų inventorizacija, parengtas spausdinti rankraštis su planais ir fotografijomis turėjo būti nusiųstas į ministeriją iki 1939 m. liepos 1 d. Žr. Kieszkowskio ir ministerijos susirašinėjimas, 1939 m. sausis, balandis, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 250, l. 10, 12.

⁸⁷ Jan Warzecha – Maladečinos ir Vileikos miškų apsaugos komisaras ir Gamtos apsaugos tarybos atstovas. Władysław Szafer – ministro atstovas gamtos apsaugos klausimams, rezidavo Krokuvoje. Vileikos seniūno raštai paminklų konservatoriui, 1937, 1938, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 128, l. 32a, b. 228, l. 27, 28. Susirašinėjimas dėl buko Marysin gyv., Maladečinos parko, medžių Kazimierz dvare, Kurzeniec miestelio akmenų, tuopos Radaškonyse, 1933–1937 m., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 34, l. 24–32, 45–54, 89–94, 108, 111–112, 160–161.

⁸⁸ Susirašinėjimas dėl Ostašino riedulio, Ludvinavo k. totoriško kapinių akmens, Mažosios Rusiluvkos ažuolų, pušies Mondzino palivarke, Svitezio, 1931–1935, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 34, l. 84, 86, 87, 115, 121, 125, 183, 234, 235.

7 lentelė. Paminklų skaičius skirtinguose pavietuose

Vilniaus vaivadijos pavietai	Paminklų skaičius	Naugarduko vaivadijos pavietai	Paminklų skaičius
Breslaujos	25	Naugarduko	21
Vileikos	22	Nesvyžiaus	14
Vilniaus-Trakų	13	Slanimo	14
Maladečinos	11	Lydos	7
Ašmenos	10	Valažino	4
Švenčionių	4	Baranovičių	3
Pastovio	3	Stolpcų	1
Dysnos	2	Ščiutino	1
IŠ VISO	90	IŠ VISO	65

III. Valdžia vienose rankose

a) paminklų konservatorius kaip pagrindinis paveldo politikos kūrėjas

Paminklų konservatorius galėjo vertinti, kokiems objektams valstybė skirs globą jo kuruojamoje teritorijoje. Jis turėjo teisę nesitarti dėl savo priimamų sprendimų ir jais nesidalyti⁸⁹. Savininkas buvo informuojamas tik apie faktą, kad objektas jau pripažintas paminklu. Lorentzas puikiai žinojo, kad jokie teisės aktai jo neįpareigoja bendrauti su savininku ir laikė, kad daugeliu atvejų tai būtų betiksliai veiksmai, apsunkinantys objekto įtraukimą į registrą⁹⁰. Informaciją apie paminklus turėjo tik paminklų konservatorius. Vietos valdžia duomenų apie paminklus nekaupė ir ketvirto dešimtmečio pabaigoje, kai paveldosaugos sistema buvo jau ilgokai funkcionavusi, vietos valdžios ar suinteresuotų organizacijų atstovai vis dar nežinojo, ką valstybė saugo jų regione⁹¹. Toks informacijos neprieinamumas, jos sutelkimas vienose rankose reiškė paveldosaugos sistemos elitiškumą. Kartu tai mažino konflikto galimybę, apsunkino teisę į gynybą.

Paminklų konservatorius pats kūrė precedentą, kur griežto teisinio reguliavimo praktikos nebuvo. Toks išimtinis ir išskirtinis buvo Svitezio ežero atvejis. Tarpukariu ežero apsaugą mėginta grįsti gamtiniu savitumu, įsteigtas Svitezio rezervatas⁹². Tačiau, nesant gamtos apsaugos įstatymo, tai neužtikrino tolesnės ežero ir jo pakrantės apsaugos⁹³. Todėl 1931 m. Lorentzas paskelbė Svitezio ežerą paminklu pagal prezidento potvarkį,

⁸⁹ Naugarduko vaivadijos įstaiga prašo, kad konservatorius svarbiausių savo sprendimų projektus persiųstų išnagrinėti ir vaivadijos įstaigai. 1934-08-13, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 3, l. 192.

⁹⁰ Savininko skundas, kad su juo nebuvo tartasi, ir Lorentzo atsakymas ministerijai, 1934 m., in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 3, l. 187, 193.

⁹¹ Lenkijos kraštotyros draugijos Gluboko skyriaus raštas, 1938-03-26, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 128, l. 50; Breslaujos pavieto seniūno raštas, 1938-09-17, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 128, l. 100; Paminklų konservatoriaus raštas Naugarduko miesto valdybai, 1939-04-24, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 207, l. 53; Vilniaus vaivados aplinkraštis pavietų seniūnijoms / Vilniaus miesto valdybai, 1938-07-23, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 236, l. 11.

⁹² Specialistų / komisijų nuomonės, laikraščio straipsnis, 1924–1929, KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 6, 16, 28, 31.

⁹³ Lorentzo raštas ministerijai, 1930-02-17, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 34.

skirtą paminklų apsaugai, dėl jo kultūrinės vertės, o dar po kelerių metų, remdamasis tuo pačiu potvarkiu (str. Nr. 14), ežere uždraudė žvejoti tinklais⁹⁴.

Sprendžiant Svitezio klausimą yra keli svarbūs momentai, daug pasakantys apie paminklų konservatoriaus vaidmenį šiame procese. Prezidento potvarkis buvo naujas, nebuvo praktikos, kaip jį taikyti, nebuvo aišku, ar jis galioja gamtos kūriniams. Svitezio nutarimas buvo tik antras dėl Vilniaus paminklų apsaugos apskrityje. Prieš tai buvęs paminklų konservatorius Remeris atsisakė Svitežį skelbti paminklu, motyvuodamas, kad potvarkis neskirtas gamtos objektams⁹⁵. Ministerija sutiko, kad Svitezio ežerą galima skelbti paminklu, tačiau abejojo tokio veiksmo tikslingumu ir racionalumu dėl galimo konflikto su savininkais⁹⁶. Galiausiai, priėmus gamtos apsaugos įstatymą, Vyriausioji valstybinių miškų direkcija nurodė panaikinti nutarimą kaip išduotą netinkamu teisiniu pagrindu, nes Svitezis yra gamtos kūrinys⁹⁷. Nepaisant visų abejonų ir valstybės institucijų prieštaravimų Lorentzas buvo tvirtai nusistatęs šiuo klausimu – paminklų globos potvarkis apima ir gamtos objektus – Svitezis paskelbtas paminklu ir nutarimas liko neatšauktas⁹⁸.

b) Nutarimas kaip kontrolės įrankis

Grėsmė paminklo išlikimui nutarime nefigūroja, tačiau tai neretai buvo akstinas suteikti objektui paminklo statusą. Pirmieji 1931–1933 m. nutarimai, priimti iki pradedant sistemingą paminklų registraciją, buvo skelbiami gavus žinių apie grėsmę tiems paminklams⁹⁹. O pavojus paminklams kildavo nuolat: architektūros objektai būdavo *netinkamai* perstatomi, archeologinėse vietovėse ūkininkaujama, seni medžiai kertami¹⁰⁰, akmenys naudojami statyboms ir keliams tiesti¹⁰¹, ežerų vanduo seko, pakrantės būdavo apstatomos¹⁰² etc. Šiuo atveju verta atkreipti dėmesį į paminklų nuosavybę. Valstybei priklausė tik 13 % visų paminklais paskelbtų objektų (žiūrėti 8 lentelę, 3 pav.). Tai reiškia, kad kitais atvejais valstybė ėmėsi reguliuoti kitiems priklausanti turtą. Savininkai buvo įpareigoti palaikyti tinkamą paminklų būklę. Visiems fiziniams veiksams, susijusiems su paminklo keitimu ir (ar) išvežimu, buvo reikalingas paminklų konservatoriaus leidimas, o kitoms veikloms – jo kontrolė. Iškilus pavojui dėl paminklo išlikimo konser-

⁹⁴ Lorentzo raštas Naugarduko vaivada, 1933-02-14, KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 84.

⁹⁵ Remerio ir Naugarduko vaivadijos įstaigos susirašinėjimas, 1928, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 25, 26.

⁹⁶ Ministerijos raštas konservatoriui, 1930-02-22, KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 36.

⁹⁷ Valstybinių miškų direkcijos raštas Naugarduko vaivada, 1934-10-25, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 105.

⁹⁸ Lorentzo raportas Naugarduko vaivada, 1934-11-24, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 106.

⁹⁹ Lorentzo laiškas Remeriui dėl Svitezio pripažinimo paminklu, 1930-02-17, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 34; Lorentzo raštas Ašmenos seniūniui dėl Mūrinės Ašmenos svirno, be datos [1932 m.], in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 186, l. 1; Lorentzo raštas Pastovio seniūniui dėl Krykalių dvaro kamaros, 1932-07-15, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 183, l. 1; susirašinėjimas dėl malūno Paplavų g. Vilniuje, 1933 m., in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 189, l. 1–5; advokato raštas paminklų konservatoriui dėl namo Napoleono a. 8 Vilniuje, 1932-02-22, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1201, l. 28.

¹⁰⁰ Įvairūs raštai iš Maladečinos, Vileikos, Lydos paviėtų dėl medžių kirtimo ir prašymai ar planai skelbti juos paminklais, 1935–1937, in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 34, l. 3, 4, 47, 22, 131.

¹⁰¹ Gamtos apsaugos tarybos skyriaus posėdžio ataskaita ir žinios apie gamtos paminklų naikinimą, *Ochrona Przyrody*, 1930, rocznik 10, s. 181, 273.

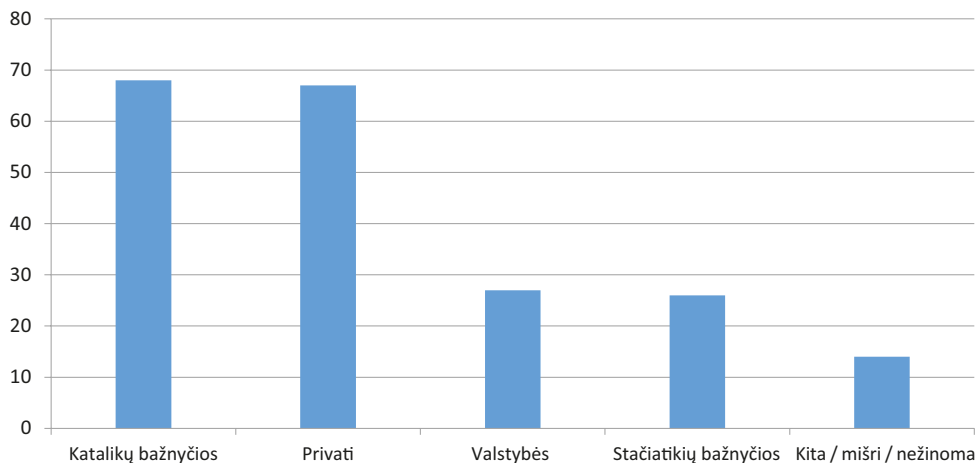
¹⁰² Specialistų komisijos išvados apie Svitezio ežero ir aplinkinių miškų būklę, 1924-05-11, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 1, l. 6; XXII Konservatorių suvažiavime diskutuota apie laukinių Trakų ir Augustavo ežerų pakrančių užstatymą, 1937 m. balandžio 5–8 d., in: LCVA, f. 51, ap. 10, b. 1218, lapai nenumuoti (p. 48).

vatorius turėjo teisę stabdyti darbus, apriboti naudojimą arba net nusavinti objektą. Nesilaikant šių įstatymo nurodymų – numatyta areštas ir piniginės baudos¹⁰³. Taigi objekto paskelbimas paminklu buvo teisėtas būdas kontroliuoti paminklo savininko veiksmus paminklo atžvilgiu. Tokiu būdu savininkas prarasdavo dalį teisės į paminklą ir laisvės jį tvarkyti, o paminklų konservatorius įgydavo kontrolę ir galią savininko arba kitos valdžios institucijos atžvilgiu.

8 lentelė. Paminklų nuosavybė

Nuosavybė	Vilnius	Vilniaus vaivadija	Naugarduko vaivadija	Iš viso	%
Katalikų bažnyčios	25	25	18	68	34
Privati	7	41	19	67	33
Valstybės	7	3	17	27	13
Stačiatikių bažnyčios	2	17	7	26	13
Mišri	3	2	2	7	3
Žydų religinės bendruomenės	1	1	2	4	2
Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje	2	0	0	2	1
Nežinoma	0	1	0	1	1

Paminklų nuosavybė

3 pav. Paminklų nuosavybė

¹⁰³ Žiūrėti teisės akto III–VI dalis. „Rozporządzenie Prezydenta z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami“, in: *Dziennik Ustaw*, 1928, nr 29, poz. 265.

c) *Apeliacija: apsunkinta teisė į gynybą*

Paskelbus objektą paminklu, egzistavo apeliacijos galimybė, ji nurodyta nutarime. Tačiau apeliacija buvo apsunkinta, savininkui suteiktos sąlygos nelygiavertės paminklų konservatoriaus turimoms. (I) Visuomenėje, kurios narių 50 % buvo neraštingi ir nelenkakalbiai, apeliacija turėjo būti parengta raštu lenkų kalba ir tam duotas trumpas, 14 dienų, terminas¹⁰⁴. (II) Savininkai nedisponavo tokia pačia informacija, kokią turėjo paminklų konservatorius ir iš esmės nedalyvavo nei objektą skelbiant paminklu, nei apeliacijos procese. Konservatorius žinojo savininko argumentus dėl paminklo statuso panaikinimo: prašymai atšaukti nutarimą buvo siunčiami per paminklų konservatorius. O savininkui konservatoriaus pozicija nebuvo atskleidžiama, persiųsdamas dokumentus ministerijai, jis išdėstydavo savo poziciją. Langrodas tokią praktiką, kai veiksmai vykdomi savininkui nežinant ir nedalyvaujant, vertino kaip ydingą. Ji iš principo apsunkino asmens teisę į gynybą nuo valdžios¹⁰⁵.

(III) Į apeliacijos procesą buvo žiūrima formaliai. Ministerija tiesiog pakartodavo paminklų konservatoriaus argumentus ir atmesdavo savininkų prašymus. Nutarimas buvo atšaukiamas tik dėl formalių priežasčių: teisiškai netinkamai suformuluoto motyvo, objekto sugriuvimo¹⁰⁶. Ministerijai atmetus savininko skundą, jis dar turėjo galimybę kreiptis į teismą – Aukščiausiąjį administracinį tribunolą. Tačiau teismo pozicija buvo tokia pat formali kaip ir ministerijos. Jis vertino tik, ar institucijų veiksmai, priimti sprendimai atitiko teisės normas. Objekto vertinimas dėl jo priklausymo paminklams, teismo nuomone, buvo už jo kompetencijos ribų. Autoritetingas šiuo atveju buvo tik profesinių žinių taikymas¹⁰⁷. Tai yra paminklų konservatorius turėjo visišką laisvę vertinti, ar objektas yra paminklas, teismas nebuvo kompetentingas vertinti konservatoriaus profesinių žinių. Tik ministerija galėjo suabejoti paminklų konservatoriaus profesinėmis žiniomis¹⁰⁸.

IV. Paveldo diskursas

Paveldo teorija kalba apie *sankcionuotą ir (ar) leistiną paveldo diskursą (authorized heritage discourse)*¹⁰⁹, kuris yra dominuojantis Vakarų šalyse nuo XIX a. pabaigos. Jis įtvirtintas įstatymuose ir institucijose. Šiame diskurse (I) paveldas suvokiamas kaip ma-

¹⁰⁴ Ministerija atmetė Stefanjos Krasulewicz apeliaciją, nes ši nebuvo pateikta per 14 dienų. Svarbus ir finansinis aspektas: moteris dėl sunkios materialinės padėties negalėjo sumokėti pašto išlaidų siųsdama apeliaciją. 1934, LCVA, f. 51, ap. 10, b. 34, l. 97, 105.

¹⁰⁵ J. S. Langrod, *Zagadnienia wybrane z praktyki administracyjnej*, Kraków, 1938, s. 109.

¹⁰⁶ Jau minėta Dziechciary kaimo riedulio istorija, kai apeliacija patenkinta, nes nutarime nurodyta, kad objektas paminklu skelbiamas kaip gamtos paminklas, o tai grindžiama kultūros paminklų potvarkiu. 1936–1938, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 228, l. 12. Bainos stačiatikių cerkvės varpinė sugriuvo per audrą. Susirašinėjimas dėl Bainos cerkvės išbraukimo iš paminklų registro, 1938–1939, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 143, l. 7–14.

¹⁰⁷ J. S. Langrod, *Zagadnienia wybrane z praktyki administracyjnej*, Kraków, 1938, s. 101.

¹⁰⁸ Toks atvejis buvo vienas: nutarimas dėl medinio dvarelio atšauktas, nes ministerijai, skirtingai nei Lorentzui, jo architektūra pasirodė necharakteringa. Žr. susirašinėjimą šiuo klausimu, 1934, in: KPCPB, f. 22, ap. 1, b. 3, l. 187, 190, 193.

¹⁰⁹ L. Smith, 2006. Sankcionuotas paveldo diskursas aptariamas ir analizuojamas visoje knygoje, bet detaliausiai p. 3–44, 299–300.

terialius. (II) Materialiems objektams priskiriama įgimta nekintanti kultūrinė vertė, kuri tiesiogiai susijusi su objektų amžiumi, monumentalumu ir (ar) estetika. (III) Tai profesionalų diskursas, kuris teikia pirmenybę ekspertų žinioms ir jų vertėms apie praeitį ir kartu priklauso nuo techninių bei estetinių ekspertų galios ir (ar) žinių. (IV) Diskursas perima ženklus iš didžiųjų tautinių ir klasinių pasakojimų, remiasi vyriškąja elito klasės patirtimi ir vertėmis.

Paveldo diskursas sąlygoja, kaip suvokiame paveldą ir kokias praktikas atliekame. O visa tai turi materialias realias pasekmes. Sankcionuotas paveldo diskursas veikia santykį su paveldu keliomis plotmėmis. (I) Paveldo objektų materialumas turi įteisinančią galią, įtvirtina juos kaip savaime suprantamus, objektyvius, autentiškus, universalius. (II) Paveldo kaip palikimo, saugomo ateities kartoms, idėja reiškia, kad paveldas skirtas ne dabarčiai, o ateičiai ir panauda dabartyje galima tik prižiūrint ekspertams, kurie veikia kaip praeities valdytojai. Šitaip paveldo idėja atsiejama nuo dabarties, platesnė visuomenė atitraukiama nuo aktyvaus santykio su paveldu. (III) Pasakodamas tautines / nacionalines istorijas paveldas neatspindi alternatyvių grupių kultūrinių ir socialinių patirčių, neatsižvelgia į šių grupių patirties istorinį teisėtumą, menkina jų dabartinį socialinį, kultūrinį ar politinį vaidmenis. Kartu tai paslepia besitęsiantį socialinį šališkumą, socialinę ir politinę marginalizaciją.

Vilniaus paminklų konservatorių vykdytoje paminklų apskaitoje galime išvelgti analogišką diskursą. Paminklų apsaugos įstatymas kalba apie materialius objektus. Pats apskaitos procesas skirtas suregistruoti materialius objektus. Paminklais objektai skelbti dėl monumentalumo, estetikos ir senumo. Lenkiškumas ir bajoriškumas, nors neminimi tiesiogiai, buvo tai, ką turėjo reikšti paminklai. Tai buvo lemiantis kriterijus tokiems objektams, kurių apsauga nebuvo numatyta įstatyme, kaip antai Svitezio ežeras, ar estiškai mažai patraukliems objektams kaip Filaretų akmuo. Paminklų apskaitos procese įstatymu buvo įteisinta vieno eksperto nuomonės viršenybė. Platesnė visuomenė, juo labiau ne lenkiška, neturėjo galimybių dalyvauti šiame procese ir tai atspindi bendrą šalies tendenciją *kito* atžvilgiu.

Išvados

Tarpukario paminklų apskaita buvo daugiausia architektūros paminklų apskaita. Paminklų apsaugos potvarkis buvo orientuotas į architektūrą ir meno vertybes. Tokie buvo ir paminklų konservatorių profesiniai interesai. Gamtos paminklų apskaita iš dalies įėjo į paminklų konservatoriaus kompetenciją. Tai sąlygojo ir faktas, kad nebuvo atskiros teisinės ir institucinės gamtos apsaugos sistemos. Archeologijos paminklų ir kilnojamųjų meno ir (ar) istorijos vertybių apskaitoje nedaug, nes tai buvo arba už paminklų konservatoriaus kompetencijos ir (ar) interesų, arba už valdžios ribų.

Objektai, kad ir kokio būto tipo, skelbti paminklais dėl savo estetikos, seno amžiaus ir kaip istorijos, istorinių įvykių liudytojai. Gamtos objektai skelbti paminklais ne dėl gamtinių savybių. Katalikiškumas paminklų registre įrašytas tiesiogiai – daugiausia jame Katalikų bažnyčios objektų. Registre dominuoja XVII–XVIII a. paminklai iš

valstybės klestėjimo laikotarpiu. Architektūros atveju – barokas ir klasicizmas, kurie suvokiami kaip lenkiški stiliai. Dažniausias tarpukario paminklas – barokinė katalikų bažnyčia. Galiausiai tai reiškia, kad paminklų apskaitoje dominavo patriotinės lenkiškos nuostatos. Glaudus gamtos, romantizmo ir lenkiškumo ryšys sąlygojo, kad rūpestis gamtos paminklais taip pat turėjo patriotinę potekstę.

Objekto paskelbimą paminklų lėmė: viena, objekto svarba meno, istorijos, politikos ir atminties kontekste, antra, paveldosaugos sistemos veikimo ribos. Paminklais paskelbtų objektų nebuvo ten, kur sistema neveikė. O ji neveikė ten, kur nebuvo lenkų valdžios ir (ar) inteligentijos palaikymo. Paveldo apskaitoje svarbiausias buvo paminklų konservatorius. Nuo jo interesų, žinių, estetinio skonio ir įsitikinimų, atkaklumo ir galios priklausė, kokius objektus valstybė saugos tame regione. Jis galėjo vertinti, kokius objektus skelbti paminklais, ginčytiniais atvejais pats kūrė precedentą. Nutarimo išdavimas buvo būdas kontroliuoti, turėti įtakos tiesiogiai paminklo išlikimui, netiesiogiai – atminties diskursui. Platesnė visuomenė neturėjo galimybių dalyvauti paveldo procese, net ir teisių į savo nuosavybę gynyba apeliacijos procese buvo apsunkinta.

Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų paminklų apskaita ir vertinimas atitiko bendras laikotarpio tendencijas. Diskursas, kuriame paminklas suprantamas kaip monumentalus, estetiškas ir senas praeities liudytojas, turintis tautinių ir patriotinių prasmų, buvo bendras Vakarų šalyse. Tokio diskurso, sampratos įteisinimas įstatymuose, galios ir valdžios atidavimas ekspertams, platesnės visuomenės nušalinimas nuo aktyvaus santykio su paveldu, visuomenę suvokiant kaip pasyvią įteisintų paveldo reikšmių gavėją – bendra Vakarų šalių praktika.

Bibliografija

- Adamkiewicz S. – Sebastian Adamkiewicz, „Edukacja w II Rzeczypospolitej“, [interaktyvus], in: <<https://niepodlegla.gov.pl/o-niepodleglej/edukacja-w-ii-rzeczypospolitej/>>, [2021-04-04].
- Dettloff P., 2018 – Paweł Dettloff, „Krakowski okręg konserwatorski w dwudziestoleciu międzywojennym“, in: *Służby konserwatorskie w dwudziestoleciu międzywojennym: narodziny, organizacja, działalność*, pod red. K. Guttmejer, Warszawa, 2018, s. 95–123.
- Dobosz P., 1996 – Piotr Dobosz, „Orzecznictwo administracyjne konserwatorów krakowskich w sprawach uznania za zabytek w okresie II Rzeczypospolitej Polskiej“, in: *Wiadomości Konserwatorskie Województwa Krakowskiego*, 1996, z. 4, s. 175–193.
- Dobosz P., 2000 – Piotr Dobosz, „Jerzy Stefan Langrod (1903–1990)“, in: *Złota księga Wydziału Prawa i Administracji*, ed. J. Stelmach, W. Uruszczak, Kraków, 2000, s. 403–412.
- Dobosz P., 2009 – Piotr Dobosz, „Ponadczasowe wartości dekretu Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nadzabytkami sztuki i kultury“, in: *Prawna ochrona dziedzictwakułturowego, T. III, Wokół problematyki prawnej zabytków i dziedzictwa*, praca zbiorowa pod redakcją W. Szafrąńskiego i K. Zalaśńskiej, Poznań 2009, s. 21–52.
- Fedorovič J., 2012 – Jolanta Fedorovič, „Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga Vilniaus krašte 1920–1939: lenkiško paveldo saugos modelio raiška“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, t. 29, p. 84–97.
- Gałędek M., 2012 – Michał Gałędek, *Ustrój administracji ogólnej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, Gdańsk, 2012.
- Januszewska-Jurkiewicz J., 2010 – Joanna Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*, Katowice, 2010.

- Karczewski M., 2015 – Marcin Karczewski, „Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Archeologicznych i Państwowe Muzeum Archeologiczne: ich rola w ochronie zabytków archeologicznych“, in: *Seminar. Poszukiwania naukowe*, 2015, t. 36, nr 4, s. 183–197.
- Kościóły i związki wyznaniowe – „Polska. Kościóły i związki wyznaniowe“, in: *Encyklopedia PWN*, [interaktyvus], in: <<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/4575054>>, [2021-04-04].
- Kowalczykowa A., 2000 – Alina Kowalczykowa, „Świtez i inie. Pamiątki Mickiewiczowskie w zagrożeniach“, in: *Życie literackie i literatura w Wilnie XIX–XX wieku*, red. T. Bujnicki i A. Romanowski, Kraków, 2000, s. 149–157.
- Kowalczykowa A., 2003 – Alina Kowalczykowa, „Konserwator Stanisław Lorentz na Wileńszczyźnie – przyczynek“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 29: „Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras“, sud. V. Jankauskas, Vilnius, 2003, p. 129–138.
- Lasek P., 2020 – Piotr Lasek, *Inwentaryzacja zabytków architektury w łwowskim okręgu konserwatorskim 1920–1939*, Warszawa, 2020.
- Markevičienė J., 1998 – Jūratė Markevičienė, „Kultūros paveldo saugos raiška: mokslinės, emocinės ir teisiinės prielaidos“, in: *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900–1940*, Vilnius, 1998, p. 271–307.
- Muñoz-Viñas S., 2011 – Salvador Muñoz-Viñas, *Contemporary Theory of Conservation*, London and New York: Routledge, 2011.
- Piotrowska D., 2006 – Danuta Piotrowska, „Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na zachodniej Ukrainie“, in: *Przegląd Archeologiczny*, Vol. 54, 2006, s. 61–98.
- Poklewski J., 1994 – Józef Poklewski, *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*, Toruń, 1994.
- Polski słownik biograficzny – *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, [interaktyvus], in: <<http://www.serwer1363362.home.pl/SKP/>>, [2020-04-10].
- Povilaitytė-Leliugienė E., 2020 – Edita Povilaitytė-Leliugienė, „Architectural Heritage Investigation in Interwar Vilnius: Problems and Methods“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 98: „Tarpukario Vilnius: dailės ir architektūros paveldai 1919–1939 metais“, sud. A. Andriulytė, Vilnius, 2020, p. 212–261.
- Pruszyński J., 2001 – Jan Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, Kraków, 2001, t. 1.
- Służby konserwatorskie, 2018 – *Służby konserwatorskie w dwudziestolecu międzywojennym: narodziny, organizacja, działalność: w 100-lecie odzyskania niepodległości*: Warszawska Konferencja Konserwatorska, 22 listopada 2018 r., redakcja naukowa K. Guttmejer, Warszawa, 2018.
- Smith L., 2006 – Laurajane Smith, *Uses of Heritage*, London; New York [N.Y.]: Routledge, 2006.
- Spółeczeństwo II Rzeczypospolitej, 2014 – „Spółeczeństwo II Rzeczypospolitej“, in: A. Dziurok, M. Gałęzowski, Ł. Kamiński, F. Musiał, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*, 2014, [interaktyvus], in: <<https://www.polska1918-89.pl/spoleczenstwo-ii-rzeczypospolitej,22.html>>, [2021-04-04].
- Szafer W., 1965 – Władysław Szafer, „Zarys historii ochrony przyrody w Polsce“, in: *Ochrona przyrody i jej zasobów: problemy i metody: praca zbiorowa*, pod red. W. Szafera, Kraków, 1965, t. 1, s. 53–123.
- Wysocki J., 2010 – Jacek Wysocki, „Problem prawnej ochrony zabytków archeologicznych w okresie międzywojennym XX w.“, in: *Prawna ochrona zabytków*, redakcja naukowa T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń, 2010, s. 364–395.

Priedas. Vilniaus miesto paminklų registras

NUTARIMO DATA, NR.	ADRESAS	OBJEKTAS	MOTYVAS	PAMINKLO TIPAS	NUOSAVYBĖ	SAUGOJIMO VIETA
1932-03-11, AS.II/4-5	Napoleono a. 8/ kampas su Vyskupo g.	Namas	Charakteringas Vilniui rokoko architektūros su klasicistiniu fasadu pavyzdys, vienas iš Napoleono atkūstės architektūrinės visumos elementų	Architektūra	Ignac Bohdanowicz	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 1
1933-08-25, AS.II.4/10	Paplavų g. 32	Maltūnas (Potockių)	XVIII a. klasicistinės architektūros paminklas, charakteringas šio tipo ir epochos statybai	Architektūra	Leonid Pimono	f. 22, ap. 1, b. 189, l. 8.
1933-11-18, AS.II.4/33	Pilies kalnas	[I] Pilies kalnas su pilies griuvėsiais. [II] Taip pat senosios Žemutinės pilies teritorija, ribojama Vilijos ir Vilnelės upių, Karališkosios g., Marijos Magdalenos g., Vyskupo g. galo ir A. Mickevičiaus g. galo Katedros aikštėje bei Arsenalo g.	[I] XV a. viduramžių gynybinės statybos paminklas [II] Teritorija, kurioje yra buvusios Žemutinės pilies užstatymo pamatai, taip pat sudaro saugomų paminklų: Pilies kalno griuvėsių ir Vilniaus bazilikos, aplinką	Architektūra ir aplinka	Vaišvytė (Vilniaus miestas)	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 31
1933-11-20, AS.II.4/22	Katedros a.	Šv. Stanislovo bazilika kartu su paminkliniais altoriais, paveikslais, antkapiais bei varpine	Vertingas baroko ir klasicizmo architektūros paminklas su gotikos ir renesanso liekanomis (XV, XVI, XVII ir XVIII a.), charakteringas tų laikotarpių bažnyčių statybai Lenkijoje. Varpinė: yra charakteringas viduramžių gynybinės statybos pavyzdys, perstatyta renesanso ir klasicizmo laikotarpiu	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 10
1933-11-20, AS.II.4/23	Šv. Onos g. 10	Šv. Onos bažnyčia kartu su XVIII a. rokoko altoriais ir paminkline sieniine lenta	Vertingas XVI a. gotikos architektūros paminklas, charakteringas šios epochos bažnyčių statybai	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 12
1933-11-20, AS.II.4/24	Aušros Vartų g.	[I] Šv. Teresės bažnyčia kartu su rokoko altoriais, XVIII a. sienine tapyba ir stuku. [II] Aušros vartų išorės fasadas	[I] Vertingas XVII a. baroko architektūros paminklas. [II] Vertingas XVI a. vėlyvosios gotikos ir XVII a. ankstyvojo baroko gynybinės architektūros paminklas	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 14

NUITARIMO DATA, NR.	ADRESAS	OBJEKTRAS	MOTYVAS	PAMINKLO TIPAS	NUOSAVYBĖ	SAUGOJIMO VIETA
1933-11-20, AS.II.4/25	Šv. Mikalojaus g.	Šv. Mikalojaus bažnyčia kartu su: XVIII a. rokoko altoriais ir choru; aplinka, senomis bažnyčios kapinėmis ir XVIII a. mūru [tvora], atitveriančiu bažnyčios teritoriją	Vertingas XV, XVI a. gotikos architektūros paminklas su XVIII a. rokoko perdirbimais ir pristatymais	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, 1. 16
1933-11-20, AS.II.4/26	Antakalnis	Šv. apaštaltų Petro ir Povilo bažnyčia ir Laterano kanaaninkų vienuolyno pastatas kartu su: paminkliniais lipdiniais, altoriais, antkapiais, memorialinėmis lentomis, sienine tapyba; aplinka, ribojama paminklinio mūro [tvoros], su barokinėmis koplyčiomis	Vertingas XVII a. baroko architektūros paminklas	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, 1. 18
1933-11-20, AS.II.4/27	Napoleono a.	Šv. Kryžiaus bažnyčia ir bonifratų vienuolyno pastatai kartu su XVI a. memorialine lenta ir paminkliniais altoriais	Vertingas XVII a. baroko ir XVIII a. rokoko architektūros paminklas su XVI a. fragmentais	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, 1. 20
1933-11-20, AS.II.4/28	Šv. Mykolo skg., Šv. Onos g.	Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia ir bernardinų vienuolynas kartu su paminkliniais altoriais, antkapiais, staktomis ir stiuoku; bažnyčios ir vienuolyno kiemais	Vertingas XVI, XVII a. renesanso ir baroko architektūros paminklas	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, 1. 22
1933-11-20, AS.II.4/29	Rasų g. 2	Šv. Jėzaus Širdies ir šv. Pranciškaus Salezo bažnyčia ir vizičių vienuolynas kartu su: rokoko altoriais, XVIII a. sienine tapyba; aplinka, apimančia bažnyčios ir vienuolyno kiemus	Vertingas XVIII a. baroko architektūros paminklas	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, 1. 24
1933-11-20, AS.II.4/30	Subačiaus g. 18	Viešpaties Dangun Žengimo bažnyčia ir misionierių vienuolyno pastatai kartu su aplinka, apimančia misionierių sodą, ir paminkliniu mūru [tvora]	Vertingas XVIII a. rokoko architektūros paminklas	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, 1. 26
1933-11-20, AS.II.4/31	Aušros Vartų g.	Basijų karmelitų vienuolyno pastatai prie Šv. Teresės bažnyčios kartu su vienuolyno kiemais	Vertingas XVII a. baroko architektūros paminklas	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, 1. 28

NUITARIMO DATA, NR.	ADRESAS	OBJEKTRAS	MOTYVAS	PAMINKLO TIPAS	NUOSAVYBĖ	SAUGOJIMO VIETA
1933-11-20, AS.II.4/34	Pilies g. 9, 11, 13, Šv. Jono g. 4, 10, Universiteto g. 3, 5, 7, Skapo g. 2	Stepono Batoro universiteto pastatų kompleksas kartu su Skargos, Počobuto, SARBIEVIJAUS, Smuglevičiaus ir Mickevičiaus kiemais	Charakteringas gotikos, baroko ir klasicizmo (XVI–XIX a.) užstatymo kompleksas	Architektūra	Valstybė	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 33
1933-11-23, AS.II.4/35	Universiteto g. 6–8	Reprezentaciniai (vyskupų) rūmai kartu su rūmų užstatymu: oficinomis nuo Universiteto g., senąja kordegarda (buvęs muziejus), oficina nuo parko pusės, rūmų parką supantis mūras	Charakteringas XIX a. pr. klasicistinės statybos kompleksas, su juo siejasi didžiųjų istorinių įvykių tradicija	Architektūra	Valstybė	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 36
1933-11-23, AS.II.4/36	Romšės a.	Rotušės kartu su aplinka, kuri sudaro Rotušės aikštę, apribotą Didžiosios g., Vokiečių g., Imbarų bei Didžiosios, Sa- vičiaus, Aušros Vartų, Arklų, Rūdinkų, Vokiečių ir Stiklių gatvių galų Rotušės aikštėje	Charakteringas XVIII a. klasicistinis architektūros paminklas.	Architektūra	Valstybė (Vilniaus miestas)	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 38
1933-11-29, AS.II.4/43	Antakalnis	Išganytojo (Trinitorių) bažnyčia kartu su barokiniu stūku, altoriais ir sienų tapyba bei paminklinė tvora, supanti bažnyčios aikštę, su senais barokiniais vartais (šiuo metu užmūrytais), kartu su bažnyčios aplinka aptvėrimo ribose	Charakteringas XVII a. pr. baroko statybos ir taikomosios dailės pavyzdys	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 188, l. 19
1933-11-29, AS.II.4/44	Antakalnis	Sapiegų rūmai ir parkas kartu su: dvejais mūriniais vartais (priešais įėjimą į pagr. pastatą ir nuo Antakalnio g.), sena mūrine kopyčia parke, parkas su išlikusiais toje teritorijoje medžiais, buvęs Antakalnio trinitorių vienuolynas (klinikinį pastatas, prigludęs prie Išganytojo bažnyčios); kar- tu su paminklu aplinka, kuri sudaro visą Karinės ligoninės Antakalnyje teritoriją, ribose tarp Antakalnio ir Sapiegų gatvių	Rūmai pastatyti 1691 m., mūriniai vartai to paties laikotarpio. Charakteringas XVII a. baroko rūmų ir vienuolynų architektūros bei barokinio parko pavyzdys	Architektūra, aplinka	Valstybė (Karinė ligoninė)	f. 22, ap. 1, b. 103, l. 46a

NUTARIMO DATA, NR.	ADRESAS	OBJEKTAS	MOTYVAS	PAMINKLO TIPAS	NUOSAVYBĖ	SAUGOJIMO VIETA
1934-01-31, AS.II.4/69	Vėrkiai [Vilniaus m. ir Riešės gmina, Vilniaus-Trakų pavietas]	[I] Rūmų kalva ir parkas kartu su išlikusiais medžiais. [II] Kalvoje ir papėdėje prie Vilijos upės esantis paminkliniai pastatai: du klasicistiniai rūmų fligeliai, oranžerija, klasicistinis gyvenamasis namas, dengtas kupolu, dvi arklidės, mūrinis maltinasis kalvos papėdėje, netoli Vilijos upės, medinis smuklės, vad. „Stomianka“ [šiaudinis kilimėlis prie durų], pastatas	[I] Praeities atminimas, susijęs su Lietuvos istorija ir XVIII a. sodininkystės meno paminklas. [II] XVIII a. II p. vertingi klasicistinės architektūros paminklai, charakteringi šios epochos rūmų statybai	Architektūra ir aplinka	Kazimierz Karp-Spink	f. 22, ap. 1, b. 188, l. 53
1934-04-26, AS.II.4/82	Trinapolis	Švč. Trejybės bažnyčia ir trinitorių vienuolyno pastatas kartu su aplinka ir išlikusiais toje teritorijoje medžiais. Ribos: tarp Vilijos upės, Kalvarijų miško ir Baltupių kaimo žemės	Charakteringas XVIII a. rokokos bažnytinės ir vienuolynų architektūros paminklas	Architektūra	Katalikųbažnyčia (Vilniaus arkivyskupo metropoliteno rezidencija)	f. 22, ap. 1, b. 108, l. 20
1934-04-26, AS.II.4/83	Kalvarijų miškas	Kalvarijų miškas ir Kalvarijų koplyčios [išvardytos, 36]. Ribos: kelias į Verkiaus, upė, Baltupių kaimas, Verkių dvaras ir kelių privačių asmenų nuosavybė	Praeities atminimas ir vertingas XVIII a. rokokos bažnytinės architektūros paminklas. Koplyčių suplanavimas miške – charakteringas XVIII a. planuoto vietovės pritaikymo religiniams apeigoms pavyzdys, vienintelis ŠR respublikos žemėse [yra planai]	Architektūra ir aplinka	Katalikų bažnyčia, valstybė, privatus asmenys	f. 22, ap. 1, b. 108, l. 23
1934-04-26, AS.II.4/84	Kalvarija	Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia (parapiinė, buvusi dominikonų) kartu su rokokos vidaus ir rokokos vidaus policromija. Senojo dominikonų vienuolyno pastatas (klebonija)	Rokokos architektūros paminklas, charakteringas XVIII a. II p. bažnyčių ir vienuolynų statybai	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 108, l. 28
1934-05-29, AS.II.4/89	Didžioji g.	Šv. Mikalojaus cerkvė	Vertingas XVI a. gotikos architektūros paminklas, charakteringas šios epochos cerkvių statybai, iš dalies perstatyta XVII ir XIX a.	Architektūra	Stačiatikių bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 188, l. 69

NUTARIMO DATA, NR.	ADRESAS	OBJEKTAS	MOTYVAS	PAMINKLO TIPAS	NUOSAVYBĖ	SAUGOJIMO VIETA
1934-06-14, AS.II.4/90	Vilniaus g.	Šv. Kotrynos bažnyčia kartu su rokoko vidaus įranga (ambona, choras, altoriai su Czechowicziaus paveikslais). Benediktinių vienuolyno pastatų kompleksas tarp Vilniaus g., Benediktinių g. ir Šv. Ignoto skg., būtent: gotikos fragmentai iš XVI a. salės kriptoliminiais skliautais, XVII a. barokinis vienuolyno sparnas, XVIII a. ir XIX a. pr. vienuolyno pastatai, mūrinė tvora, įvažiavimo vartai	XVII a. barokinė, perstatyta XVIII a. I p. Vertingas XVII–XIX a. gotikos, baroko, rokoko bažnytinės architektūros paminklas	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 135, l. 9
1934-07-03, AS.II.4/94	Didžioji g. 31	Namas	XVII a. baroko architektūros paminklas, charakteringas šios epochos miestietiška statyba	Architektūra	Szejn Dlugowski	f. 22, ap. 1, b. 188, l. 78
1934-07-03, AS.II.4/95	Didžioji g. 8	Namas	XVII a. baroko architektūros paminklas, charakteringas šios epochos miestietiška statyba	Architektūra	Maria Romer	f. 22, ap. 1, b. 188, l. 80
1934-07-11, AS.II.4/99	Arkangelo g. 6, Paneriai	Nukryžiuotojo Kristaus koplyčia kartu su tvora aptverta aplinka ir išlikusiais toje teritorijoje medžiais	Pastatyta XVIII a. I p., padidinta XIX a. vid. Charakteringas baroko bažnytinės statybos pavyzdys	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 40a
1934-09-28, AS.II.4/105	Šv. Jono g. 12	Bažnytinių pastatų kompleksas: I. Šv. Jono bažnyčia (XV a. gotikinė, perstatyta rokoko stiliumi XVIII a.) kartu su rokoko altoriais, altorių tapyba, skulptūromis, paminklais ir atminimo plokštelėmis; II. Barokinė varpinė, stovinti šalia bažnyčios; III. Klebonijos pastatas; IV. Zakristijos pastatas; V. Patarnautojų gyvenamasis namas	Vertingas paminklinis bažnytinės architektūros kompleksas, charakteringas tai epochai	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 41
1934-09-28, AS.II.4/106	Lukiškės	Šv. Pilypo ir Jokūbo bažnyčia (barokinė, XVII–XVIII a. sandūros) kartu su XVIII a. vid. rokoko altoriais, aplinka (buvusios bažnyčios kapinės) aptvėrimo ribose, senojo dominikonų vienuolyno pastatas	Charakteringas baroko epochos bažnytinės architektūros paminklų kompleksas	Architektūra	Katalikų bažnyčia (Vilniaus miestui, įsikūrusi miesto ligoninė)	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 43, 45

NUTARIMO DATA, NR.	ADRESAS	OBJEKTAS	MOTYVAS	PAMINKLO TIPAS	NUOSAVYBĖ	SAUGOJIMO VIETA
1934-11-20, AS.II.4/109		Pranciškonų bažnyčios ir vienuolyno kompleksas kartu su aplinka, ribojama Trakų g., Kėdainių skg., Pranciškonų skg. ir Lydos skg.: I. Švč. Mergelės Marijos bažnyčia „Smiltynėje“ kartu su paminkline skliautu ir sienų tapyba bei stiuoku; II. Buvusio pranciškonų vienuolyno pastatai; III. Švč. Mergelės Marijos koplyčia, vadinama „Suzinų“	Vertingas gotikos, baroko ir rokoko epochos (XV–XVIII) meno paminklas, charakteringas tų epochų bažnyntiniam menui	Architektūra	Katalikų bažnyčia, valstybė (Valstybės izdui ir Vilniaus miestui)	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 48, 49, 51
1936-04-06, KS.II.4/126	Universiteto g. 4	Senasis popiežiaus alumnatas	Pastatytas 1622 m., barokinis, su charakteringu arkadiniu kiemu. Vienas iš vertingiausių pasaulietinės architektūros paminklų Vilniuje	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 58
1936-05-29, KS.II.4/128	Senamiestis	Dabar egzistuojanti gatvių sistema senojo Vilniaus miesto ir senųjų priemiesčių ribose, apimančiose gatves: Tadeuszo Kosciuskos g. (atkarpa nuo tilto prie Vilnelės žiočių iki Arsenalo g.), Žygimantų g. (iki Žaliojo tilto), Vilniaus g., Jogailos g., Zawalna g. [Pylimo g.], Bazilijonų, Aušros Vartų (atkarpa nuo Aušros Vartų iki geležinkelio, geležinkeliu (iki Rasų g.), Mogiliovo g., Parko skg., Švecarijos skg. (iki Vilnelės upės), Bernardinų kapinės, Baltųjų skg., Popowska g., Užupio g. ir Maltūnų g. (iki Vilnelės) ir Vilnelės upę iki žiočių	Šis Vilniaus rajonas išsaugojo beveik visą charakteringą miestui suplanavimą gyvenamaisiais blokais, aikštėmis ir gatvėmis, emančiomis pagal teritorijos reljefą, egzistuoja jau nuo XVI a. ir XVII a., tai įrodo seniausi Vilniaus planai ir vaizdai. Nutarimas apima ne tik senojo miesto suplanavimą, kadaise uždarytą mūrų, ribose, žinomose iš 1648 m. Getkanto plano. Bet taip pat senosios karališkosios pilies teritoriją bei papilį prie Vilijos (Sv. Jurgio ir Tiltu rajonas) ir Vilnelės (Bernardinų sodas), Užupio rajoną kaip esantį prie labia seno Polocko trakto, taip pat Subačiaus rajoną, kur taip pat išsaugota sena gatvių sistema, einanti aplink seną fortifikaciją ir senojo Vilniaus avanpostą	Urbanistika	Valstybė	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 60

NUTARIMO DATA, NR.	ADRESAS	OBJEKTAS	MOTYVAS	PAMINKLO TIPAS	NUOSAVYBĖ	SAUGOJIMO VIETA
1936-08-08, KS.II.1 [47]/130	Tilto g. 3	Namas kartu su tvora ir vartais	Labai vertingas ir charakteringas Vilniui XVIII a. miestietiškos statybos pavyzdys, turintis paminklinę vertę	Architektūra	Bronislava Sienkiewiczówna	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 62
1937-01-13, KS.II.4/134	Antakalnio g. 6	Numizmatikos rinkinys [įvardyta 15 punktų monetų ir monetų rinkinių]	Numizmatikos rinkinys, reprezentuojantis nepaprastą meninę ir istorinę vertę	Kilnojamas objektas	Lietuvių mokslo draugija Vilniuje	f. 22, ap. 1, b. 108, l. 83, 84
1937-10-27, KS.II.4/167		Knygos [534 vienetų archyvinų aktų rinkinys]	Vertingas paminklinis bibliotekinis ir archyvinis pavyzdys	Kilnojamas objektas	Lietuvių mokslo draugija Vilniuje (depozitu)	f. 22, ap. 1, b. 108, l. 89
1938-11-30, KS.II.4/176	Karinės kapinės Zakrate	Koplyčia kartu su mūrine tvora	Charakteringas XVIII a. II p. barokinės architektūros paminklas	Architektūra	Staciatikių bažnyčia (Pohuliankos Romanovų cerkvei)	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 66
1938-12-02, KS.II.4/178	Vokiečių g. 1/ Trakų g. 2	Mūrinis namas	XVIII a. pab. klasicistinės architektūros pavyzdys, charakteringas šios epochos miestietiškų mūrinių namų statybai	Architektūra	Oton ir Janina Kozieli-Poklewski	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 68
1939-05-05, KS.II.4/189	Pilies g. 8	Namas	Turi paminklinę vertę kaip charakteringas XVIII a. miestietiškos architektūros pavyzdys. Namų turtingas fasadas likęs iš perstatyto senojo namo	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 78
1939-05-05, KS.II.4/190	Pilies g. 6/kam-pas Bernardinų skg.	Namas, XVII a. pr. su atikine viršutine sienos dalimi, charakteringų portalų ir aprėmintais akimais langais iš Bernardinų skg., kartu su oficinios dalimi, prisiglaudusia prie pagrindinio pastato	Turi paminklinę vertę kaip žymus XVII a. pr. miestietiškos architektūros pavyzdys	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 75
1939-05-05, KS.II.4/191	Pilies g. 4	Namas, XVI–XVII a., renesansinis, puoštąs charakteringų atikų, kartu su dviem oficinomis kieme	Turi paminklinę vertę kaip žymus renesanso epochos miestietiškos architektūros pavyzdys	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 71

NUTARIMO DATA, NR.	ADRESAS	OBJEKTAS	MOTYVAS	PAMINKLO TIPAS	NUOSAVYBĖ	SAUGOJIMO VIETA
1939-05-05, KS.II.4/192	Pilies g. 10	Namas	XVIII–XIX a. sandūros klasicistinio fasado. Charakteringas tos epochos miestieiškos architektūros pavyzdys, turi paminklinę vertę	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 82
1939-05-05, KS.II.4/193	Pilies g. 9	Namas	XVIII a. pab. klasicistinis namas su įdomiu langų apėrimimu ir karnizais. Charakteringas tos epochos miestieiškos architektūros pavyzdys, turi paminklinę vertę	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 80
1939-05-05, KS.II.4/194	Pilies g. 7	Namas		Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 77
1939-05-05, KS.II.4/195	Pilies g. 5	Namas, XVII a., perstatytas XVIII a. pab., jo kuklus klasicistinis fasadas	Turi paminklinę vertę kaip charakteringas tos epochos miestieiškos namo pavyzdys	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 73
1939-05-05, KS.II.4/196	Pilies g. 3	Namas, XVII a. su charakteringu portalu pagrindiniame fasade, barokiniais langų rėmais ir arkada [podcieniem] kieme	Turi paminklinę vertę kaip charakteringas tos epochos miestieiškos architektūros pavyzdys	Architektūra	Katalikų bažnyčia	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 70
1939-06-28, KS.II.4/204	Žydų g. 6 posesijos kieme	[Sinagoga] Mūrinis pastatas „Senoji mokykla“, iš vienos pusės jungiasi su žydų Didžiosios sinagos pastatu, iš kitos – su naujos mokyklos pastatu. Nutarimas apima įvažiavimo vartus, paremtus dviejų eilėlių piliorių, esančių pastato I a., senosios mokyklos sinagoga [božnica], esančią I a., ir dalį buveinės [mieszkalnia] II a.	Senosios mokyklos pastatas turi paminklinį charakterį dėl saugomų architektūrinių detalių: piliorių, kolonų ir kai kurių fasado fragmentų bei barokinė skliautų	Architektūra	Žydų religinė bendruomenė	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 85
1939-06-28, KS.II.4/205	Didžioji g. 23	Namas (senieji Pacų rūmai) kartu su oficina iš šiaurės pusės ir kiemu	Pastatas, nepaisant vidaus perdarymų, išsaugojo I aukšte skliautuotus kambarius, įdomią laiptinę ir kolonų salės fragmentus II a. Abu fasadai, iš Didžiosios g. ir iš kiemo, išlaikę XVII a. II p. baroko rūmų architektūros charakterį	Architektūra	Valstybė (Armiijos biuras)	f. 22, ap. 1, b. 162, l. 87